

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Історичний факультет
Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До дипломної роботи
БАКАЛАВР

На тему: «Дроздовці» в Громадянській війні та еміграції (1918-1939)»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 – історія та археологія

Дрозд Євген Геннадійович

Керівник: к.і.н., ст.викл. Кушнар'ов Сергій Сергійович

Рецензент: д.і.н., проф. Волосник Юрій Петрович

Харків – 2021

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. «Дроздовці» в Громадянській війні: соціальний склад, кадрове оформлення, військова підготовка.....	13
Розділ 2. «Дроздовці» в громадських, військових і військово-політичних організаціях російського зарубіжжя в 1920-30-і рр.....	38
Висновки.....	60
Список джерел та літератури.....	65
Резюме.....	73

ВСТУП

Актуальність. Історія Громадянської війни на території колишньої Російської імперії в 1917-20-ті роки, незважаючи на велику історіографічну традицію, до теперішнього часу має як наукове, так і суспільно-політичне значення. Без вивчення соціальної та політичної боротьби в означений час неможливо осмислення глибини кризи, апогеєм якого стала Громадянська війна і її наслідки для різних національних територій Російської імперії. Сучасний стан методології, поява можливостей досліджувати нові комплекси джерел дозволяє об'єктивно висвітлити сутність, причини, основні форми соціального конфлікту 1917-20-х рр. Особливий інтерес, як з точки зору суспільно-політичної актуальності, так і з наукової, викликає дослідження проблем Російського Зарубіжжя і військово-політичного життя білої еміграції в міжвоєнній Європі.

Об'єктом дослідження виступає Добровольча армія і російська військова еміграція в Європі в 1920-30 рр.

Предметом дослідження виступає військова і суспільно-політична діяльність 3-ї дивізії Добровольчої армії (з 1920 року - Стрілецької генерала Дроздовського (Дроздовської) дивізії) в умовах Громадянської війни і еміграції.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей формування та функціонування Дроздовський дивізії, як найбільш боєздатного підрозділу Добровольчої армії в умовах Громадянської війни і її ролі в житті військової еміграції в Європі в 1920-30-х рр. з точки зору соціального феномена в структурно-соціальному і функціональному аспектах.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- простежити ситуацію, в якій опинилася Російська імператорська армія напередодні і після 1917 року, що визначило ступінь активності офіцерського корпусу та рядового складу в Білій армії і в подальшій еміграції;
- вивчити специфіку формування 3-й дивізії Добровольчої армії;

- проаналізувати соціальний склад офіцерів-дроздовців і його зміни в ході Громадянської війни та еміграції;
- виявити особливості військової та військово-політичної активності «дроздовців» після евакуації Російської Армії з Галліполі;
- проаналізувати діяльність військових організацій російської еміграції в Європі і роль в ній «дроздовців».

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з 1918 по 1939 рік. Нижня хронологічна межа обумовлена часом створення 3-й дивізії Добровольчої армії (з 1920 року - Стрілецької генерала Дроздовського (Дроздовської) дивізії). Верхня хронологічна межа обумовлена початком Другої світової війни, а також саморозпуском значної кількості емігрантських військово-політичних організацій і початком участі «дроздовців» у військових діях проти СРСР на боці Німеччини.

Територіальні рамки роботи охоплюють театр бойових дій в роки Громадянської війни на теренах колишньої Російської імперії, а також території тих держав, в яких діяли найбільш значущі військові і військово-політичні організації, куди входили «дроздовці» - Туреччина, Болгарія, Франція, Королівство СХС, Італія.

Джерела. Джерельна база дослідження досить обширна і представлена раніше опублікованими документами офіційного походження (Розпорядження і Накази Головнокомандувача Російської Армією, Статути та Положення Союзів і т.п.), діловодною документацією частин армії, мемуарної літературою та періодикою.

Офіційні розпорядження керівників Добровольчої армії за період 1918-1919 років опубліковані в збірнику «Журналы заседаний Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными Силами на Юге России А. И. Деникине. Сентябрь 1918-го - декабрь 1919 года»¹. У журналах фіксувалися всі обговорювані на засіданнях Особливої наради питання і прийняті рішення

---

¹ Журналы заседаний Особого совещания при Главнокомандующем Вооруженными Силами на Юге России А. И. Деникине. Сентябрь 1918-го - декабрь 1919 года / под ред. С. В. Мироненко. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. 1003 с.

в галузі державного управління, зовнішньої та внутрішньої політики білогвардійського уряду на Півдні Росії.

Значна частина джерел різного походження опублікована в багатотомному (8 томів) виданні «Русская военная эмиграция 20-х - 40х годов : документы и материалы»¹. Серед документів збірника опубліковані матеріали з історії виникнення російської військової еміграції, повернення частини її в Радянську Росію, діяльності антирадянських центрів військової еміграції за кордоном. Другий том збірника присвячений долі російських військових емігрантів, розкиданих по різних країнах Європи, їх боротьбі за політичний вплив над залишками Російської армії і охоплює 1923 рік. Частина документів розкриває діяльність антирадянських центрів військової еміграції за кордоном.

У пострадянському джерелознавстві Білого руху та політичного життя еміграції особливе місце займає збірка документів «Политическая история русской эмиграции»². Основу збірника склали матеріали Державного Архіву Російської Федерації (ДАРФ), Центрального Архіву ФСБ Росії і матеріали емігрантської періодики.

Серед джерел досліджуваної проблематики необхідно відзначити ряд періодичних видань російського військового зарубіжжя 1920-30-х рр.: «Часовой», «Вестник Общества Галлиполийцев», «Сигнал», «Вестник РОВС» та ін. Вони містять публіцистичні статті «дроздовців» з історії полку, Союзів, в яких вони брали участь, програмні положення військово-політичних організацій і т.п.³ У періодиці висвітлювалося життя військових від генералів і офіцерів до рядових солдатів, наводилася інформація з

¹ Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 1. Кн. 1: Так начиналось изгнание, 1920 - 1922. М., 1998. 425 с., Т.1. Кн.2: На чужбине. М., 1988. 752 с.; Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 2: Несбывшиеся надежды. М., 2001. 484 с.; Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 3: Возвращение. М., 2002. 576 с.; Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 4: У истоков "Русского общевойсковое союза", 1924 г. М., 2007. 977 с.

² Политическая история русской эмиграции: 1920-1940 гг.: Документы и материалы / Под ред. Киселева А.Ф.; Сост.: Константинов С.В. и др. М.: ВЛАДОС, 1999. 775 с.

³См.: Туркул А.В. В Русском национальном союзе участников войны // Сигнал. №1, 1937. С.2-3; Руководство РОВСа и мы // Сигнал, №27, 1938. С. 1-2; В Русском Обще-Воинском Союзе // Часовой, №129, 1936. С. 3-4; Иванов Б. Они не успели нас разгромить // Вестник РОВС, №5, 2002. С. 12-14 и др.

«гарячих точок», де в боях брали участь загони «дроздовців», статті з історії РІА. Авторами та дописувачами журналу були генерали, вищі військові чини, видатні громадські діячі Російської імперії і еміграції. Більшість номерів перерахованих періодичних видань доступні в електронному вигляді.

Значна за своїм обсягом і хронологічними рамками група мемуарних джерел. Вони представлені як низкою робіт видатних діячів Добровольчої армії періоду Громадянської війни¹, так і спогадами і щоденниками офіцерів «дроздовців», учасників військово-політичного життя російської еміграції в Європі. Найбільш цікавою є робота багаторічного лідера «дроздовців» і останнього командувача Дроздовської дивізії генерала А.В. Туркула².

Своєрідними і вельми цінними серед групи мемуарних джерел є полкові історії Дроздовського, Корнилівського та Марківського полків³. Їх автори - безпосередні учасники Громадянської війни, викладають події, ґрунтуючись на своїх спостереженнях, щоденниках і польових записках. Данній групі джерел характерна упередженість і суб'єктивність в описі подій.

В цілому, джерельна база досліджуваної проблематики достатньо обширна і дозволяє зробити самостійні висновки. Разом з тим, розглянуті вище джерела різняться за ступенем достовірності. Найбільш точна і достовірна інформація міститься в опублікованих архівних матеріалах, представлених документами військових підрозділів, Статутами та Положеннями, Наказами Головнокомандувача і т.п. Матеріали особистого походження та мемуари вимагають обережного підходу до їх вивчення, більш ретельної перевірки і зіп'явставлення з іншими видами джерел, перш за все - офіційними.

Історіографія. Історіографічна база дослідження є досить значною за обсягом. Вона складається з ряду робіт, які можна об'єднати в кілька

¹ Врангель П.Н. Записки (ноябрь 1916 г. - ноябрь 1920 г.). В 2 кн. М.: Менеджер, Космос, Каталог, 1991. 236 с.; Генерал Кутепов: Сборник статей. Париж, 1934. 378 с. и др.

² Туркул А.В. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Белград, 1937. 324 с.

³ Критский М.А. Корниловский Ударный Полк. Париж, 1936. 229 с.; Павлов В. Е. Марковцы в боях и походах за Россию в освободительной войне 1917-1920 годов. В 2-х кн.: К. 1.: 1917-1918 гг. Зарождение Добровольческой Армии. 1-й и 2-й Кубанские Походы. Париж, 1962, 396 с.; К. 2.: 1919-1920 гг. Наступление на Москву. Отступление. Крымская эпопея. Уход за пределы Родины. Париж, 1964, 396 с.

тематичних і проблемних блоків: загальні та спеціальні роботи з історії Громадянської війни в Росії, роботи по історії російської військової еміграції в Європі у міжвоєнний час, роботи з історії окремих військових підрозділів, в тому числі, Дроздовського полку. Однак, значна кількість робіт з даної проблематики ускладнюють розгляд існуючої історіографії в контексті тематичних блоків. У нашій роботі існуюча історіографія розглянута в хронологічному порядку за двома напрямками: радянська і пострадянська і зарубіжна (емігрантська).

Радянська історіографічна традиція вивчення історії Громадянської війни в Росії 1918-1920 рр. ґрунтовна і різнопланова. Перші роботи, присвячені подіям, що послідував після двох революцій 1917 року, з'явилися вже в роки Громадянської війни. Період 1920-30-х років у вивченні Громадянської війни і російської військової еміграції був досить своєрідним. Він характеризується появою ряду робіт пропагандистського характеру, авторами яких були учасники військових подій з того чи іншого воюючого стану. Крім того, ряд робіт був написаний емігрантами, що повернулися на Батьківщину. Серед радянських досліджень варто згадати роботи А. Анішева, С.І. Гусева, І.С. Короткова та ін.

З середини 1930-х рр. дослідження про російську білу еміграцію перестають виходити в світ у СРСР. Напрацювання історичного матеріалу аж до 1991 року з теми російської військової еміграції здійснюється тільки за межами СРСР. Деякі зміни у виборі тем досліджень намітилися в 1980-і роки. Слід відзначити роботу історика Л.К. Шкаренкова. У ній автор розглянув історію російської еміграції з 1917 року до кінця Другої світової війни. В тому числі і ті суспільно-політичні організації, які були створені емігрантами (суспільства і союзи). У своїй роботі Л.К. Шкаренков¹ використовував ряд джерел, як архівних, так і опублікованих раніше, але в своїй більшості не популярних на той час. Монографія містить цікавий фактичний матеріал,

---

¹ Шкаренков Л.К. Агония белой эмиграции. М.: Мысль. 1987, 236 с.

зокрема, про чисельність емігрантів в конкретних країнах, в тому числі Королівстві СХС і Болгарії.

На зламі 1980-90-х рр. були опубліковані роботи В.А. Тесемнікова, Н.Є. Сонічевой, М.В. Назарова ¹. Для досліджень цього періоду характерний детальний розгляд проблеми еміграції, в тому числі і військової. Автори розглядають історію російського військового зарубіжжя з константинопольського періоду і початкового розселення емігрантів на Балкани, а потім по всій Європі. Зокрема, автори розглядають ті проблеми соціально-економічної і політичної адаптації російських військових контингентів, які існували в країнах їх нового проживання. Однак, відсутність у авторів доступу до архівів російської еміграції відобразилась на висновках і не дозволило всебічно розкрити поставлені цілі дослідження.

Після 1991 року виходять у світ дослідження не тільки із загальної проблематики російського військового зарубіжжя, але і також по окремим, вузьким аспектам цієї великої теми, і зокрема з російської військової еміграції. Робота І.Б. Іванова, що вийшла в світ на початку 1990-х років, присвячена проблемі створення військових об'єднань російської військової еміграції. Робота містить великий фактичний матеріал з чисельності і складу, програмам військових організацій в різних країнах, в тому числі в Сербії та Болгарії, а також газетні публікації емігрантських товариств тих років².

У розглянутий час також вийшов ряд публікацій, присвячених «дроздовцям» і російській військовій еміграції в цілому ³. У цих роботах, розглянуті маловідомі факти політичної, військової та організаційної діяльності білогвардійців в Європі. Особливий інтерес для нас представляють, зокрема, статистичні дані про чисельність російських військових контингентів в Галліполі і Сербії в досліджуваний період, схема

¹ Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь, 1992.; Тесемников В.А. Российская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) // Вопросы истории, 1988., № 10. С. 128-137; Соничева Н.Е. На чужом берегу. М., 1991.

² Иванов И.Б. Русский Обще-Воинский Союз. Краткий исторический очерк. СПб., 1994.

³ См.: Косик В.И. Русская Югославия: фрагменты истории 1919-1944 гг. // Славяноведение. 1992, № 4. С.20-29; Козлитин В.Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923 гг.) // Славяноведение. 1992, № 4. С.7-19;

дислокації військ 1-го Армійського Корпусу Російської армії у військових таборах на території Туреччини, відомості про соціально-економічну та культурну адаптацію військових біженців в Королівстві С.Х.С., дослідження діяльності емігрантських військово-навчальних закладів.

Формуванню та становленню військового зарубіжжя присвячені статті Є.М. Миронової, В.О. Авдєєва і В.Г. Краснова¹. Автори наводять важливі відомості про перебування військових контингентів в Туреччині і Сербії, взаємовідносинах Головнокомандувача Російської армії з французькими окупаційними властями в Константинополі, її роззброєння і розпорошення по різних країнах, а також діяльність генерала П.М. Врангеля з передислокації російських військових частин з військових таборів на території Туреччини до Королівства С.Х.С. і Болгарію. Автори приділили увагу першим рокам життя «дроздовців» в еміграції.

Окремо необхідно відзначити дослідження В.Ф. Єршова. Робота автора присвячена виключно дослідженню долі військової еміграції. В.Ф. Єршов розглядає створення російської військової діаспори за кордоном з моменту виходу Російської армії генерала П. М. Врангеля з Криму в 1920 році до початку Другої світової війни. В роботі досліджуються військові організації, вивчається процес соціальної та політичної адаптації військових частин і окремих персон в різних країнах, розглядається система військово-навчальних закладів (кадетські корпуси, військові училища, офіцерські курси підвищення кваліфікації). Особливий інтерес представляють матеріали про різні аспекти життя військових біженців у військових таборах Галліполі, Лемнос, Чаталджа, а також Сербії і Болгарії в 1920-вересні 1924 рр.²

Представляють певний інтерес дослідження О.І. Ушакова, В.П. Федюка, С.В. Волкова³. У роботах цих авторів зроблено аналіз діяльності

¹ Миронова Е.М. Дипломатическая поддержка формирования колонии русских беженцев в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1917-1922 гг.) // Русский исход. СПб., 2004. С. 224-232; Авдеев В.А., Краснов В.Г. Изгнание и возвращение. Из истории эвакуации Русской армии генерала П.Н. Врангеля в ноябре 1920 г. из Крыма и возвращение части её на родину // Русский исход. СПб, 2004. С. 245-271.

² Ершов В.Ф. Российское военно-политическое зарубежье в 1918-1945 гг. М., 2000. 567 с.

³ Ушаков А. И., Федюк В. П. Белый Юг. Ноябрь 1919 ноябрь 1920 гг. М., 1997. 450 с.; Волков С. В. Белое движение в России: состав, организационная структура. М., 2001. 567 с.

Білого руху в різних регіонах Європи, досліджується література, присвячена питанням Білого руху і, частково, еміграції під час і після Громадянської війни.

Створенню військових і військово-політичних об'єднань «дроздовців» в міжвоєнний час присвячені роботи О.К. Антропова¹.

У 1990-х-2000-х роках з'явився ряд кандидатських і докторських дисертацій з російської військової еміграції². Однак в них наша проблематика представлена в опосередкованому вигляді і не отримала комплексного вивчення.

Необхідно відзначити, що проблематикою військової еміграції в Болгарії успішно займаються болгарські і сербські дослідники. Серед таких робіт варто згадати дослідження Ц. Кьосево, Д. Даскалова³. У роботах авторів аналізуються проблеми, пов'язані з переміщенням, розміщенням і облаштуванням російських емігрантів в Болгарії і Сербії.

Російська емігрантська історіографія підрозділяється на наступні етапи: 1920-1940 рр., 1960-1990 рр. В емігрантській історіографії проблема вивчення російської військової еміграції мала інші тенденції розвитку. Для неї було характерно прагнення ідеалізувати еміграцію і перебільшення її ролі в політичному розвитку СРСР і країн Європи.

У 1920-30-і рр. у багатьох країнах Європи були опубліковані роботи, автори яких, на підставі особистих вражень і вивезених з Росії архівних матеріалів, торкнулися питання чисельності та складу Російської Армії в Константинополі і таборах на території Туреччини, їхнього матеріального

¹ Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. 716 с.; Антропов О.К. Российская эмиграция в поисках политического объединения (1921-1939 гг.). Астрахань, 2008. 325 с.; Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. 624 с.

² Абинякин Р.М. Офицерский корпус Добровольческой армии : Социальный состав, мировоззрение, 1917-1920 гг. : диссертация кандидата исторических наук : 07.00.02. Орел, 2000. 252 с.; Бегидов А.М. Военно-учебные заведения российской эмиграции в 1920-30-е годы : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 1998. 278 с.; Белоконов И.А. Воинские формирования Русской Армии П. Н. Врангеля в славянских странах Балканского полуострова в 1921-1925 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 1999. 182 с.; Борейко А.М. Русский Общевоинский Союз и советские органы государственной безопасности : 1924 - вторая половина 1930-х годов : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 2002. 220 с.

³ Кёсева Ц. Болгария и русская эмиграция: 1920-1950-е годы. М., 2008. 210 с.; Даскалов Д. А. Белая эмиграция в Болгарии. София, 1997. 346 с.

становища, морального стану і політичним настроям; процес часткового повернення на Батьківщину і переселення в інші країни; життя російських людей в Сербії, Болгарії та інших держав; діяльність суспільно-політичних організацій різного спрямування і різних політичних орієнтацій¹. Певний інтерес для вивчення долі «дроздовців» в еміграції представляє збірник статей «Русские в Галлиполи», присвячений різним аспектам діяльності 1-го Армійського корпусу Російської армії в Туреччині; а також збірник «Русская Армия в изгнании», присвячений різним аспектам життя військового зарубіжжя в 1920-1923 рр.²

У 1930-40-і роки публікація білоемігрантських видань тривала, проте кількість робіт дещо зменшилась, а в 1940-і рр., на тлі подій Другої світової війни, припинилося. У 1950-60-і роки публікації з даної тематики поновлюються, але кількість публікацій зросла незначно, що було обумовлено руйнуванням довоєнного емігрантського світу, а також «природним скороченням» активних учасників білого руху.

Таким чином, огляд історіографії участі офіцерів Дроздовської стрілецької дивізії в подіях Громадянської війни, а також в житті російського військового зарубіжжя в радянській і сучасній російській історіографії, а також в емігрантській, дозволяє зробити висновок про те, що тема російської військової еміграції в 1920-і рр. ще не отримала достатнього освітлення. Виняток становить тільки діяльність РОВС і окремі аспекти політичної діяльності Головнокомандувача Російської армії генерала П. М. Врангеля і його оточення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на прикладі окремої кадрованої частини показані особливості формування офіцерських підрозділів в роки Громадянської війни в Росії і їх громадська і військово-політична діяльність в умовах еміграції. У роботі вперше:

¹ Русские в Галлиполи: Сб. статей, посвященных пребыванию 1-го армейского корпуса Русской армии в Галлиполи, 1923, Берлин. 490 с.; Владимиров Л. Возвратите их на Родину! Жизнь врангелевцев в Галлиполи и Болгарии. М., 1924. 97 с.

² Русская Армия в изгнании (1920-1923 гг.). Белград, 1923. 235 с.

- показана діяльність російських емігрантських військових і військово-політичних організацій на прикладі діяльності офіцерів-дроздовців;
- вивчена специфіка формування 3-й дивізії Добровольчої армії і соціальний склад офіцерів-дроздовців, його зміни в ході Громадянської війни та еміграції;

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності та історизму, використання яких передбачають неупереджений підхід до аналізу досліджуваного явища, критичне ставлення до джерел, самостійність висновків, вивчення явищ і подій в контексті історичних реалій. При розгляді подій Громадянської війни використовувався системний підхід. При вивченні світогляду офіцерів-дроздовців були враховані закономірності соціальної психології. У дослідженні зроблено спробу уникнути невмотивованого ідеалізування і підійти до вирішення поставлених завдань об'єктивно. У роботі використаний історико-порівняльний, хронологічний, історико-системний методи дослідження.

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку джерел і літератури та резюме.

РОЗДІЛ 1.

«Дроздовці» в Громадянській війні: соціальний склад, кадрове оформлення, військова підготовка.

Передумовами і умовами зародження і ідейного становлення офіцерського корпусу Добровольчої армії були різкі зміни соціального складу російського офіцерства в ході Першої світової війни і розвал армії в лютнево-жовтневий період 1917 року. Приплив офіцерів військового часу і широке станове розшарування зробили їх, тих, хто пробився на більш високу суспільну щабель завдяки особистим здібностям і заслугам, самими ревними прихильниками «сильної влади» і «порядку». Очолені честолюбними, патріотично і досить прогресивно налаштованими генералами Корніловим, Алексєєвим і Кримовим, вони вже влітку 1917 року зробили спроби протистояти зростанню анархії, яку вони пов'язували і з активністю лівих радикалів і з політичним безсиллям Тимчасового уряду. Добровольчий рух в армії охоплював найбільш енергійних і діяльних офіцерів, причому спочатку він мав на меті зміцнення боєздатності і лише в зв'язку з цим, почав розглядатися як внутрішньополітичне засіб. Численні легальні і негласні офіцерські групи і організації патріотичного спрямування здійснили первинне об'єднання того соціального матеріалу, який був готовий до боротьби. Однак в силу політичної недосвідченості, роз'єднаності і суперництва лідерів, добровольчий рух не міг не тільки зіграти вирішальну роль, але навіть влаштувати скільки-небудь помітний виступ. Разом з тим, саме вони підготували і провели первинне формування Добровольчої армії і перетворення її в армію офіцерську.

Дожовтневий етап добровольчого руху був лише початковою координацією сил, тому принципи, шляхи та методи формування власне Добровольчої армії і її офіцерського корпусу проявилися тільки після жовтня 1917 року. Саме організаційні особливості стали визначати специфіку соціального складу та світоглядну своєрідність добровольчого офіцерства не менше, ніж цілі, ідеали і цінності Білого руху взагалі.

Соціальні особливості офіцерів-добровольців представляють особливий інтерес з двох головних причин. З одного боку, вони залежали як від цілей і способів формування Добровольчої армії, так і від змін, що відбулися в ієрархії російського офіцерства в ході Першої світової війни. З іншого боку, вони самі впливали на соціокультурний образ білого волонтерства: згуртовуючи певні військові шари (і їх початкові громадські витоки), армія набувала конкретної ідейно-моральної і соціально-психологічної своєрідності¹.

Прибувши 2 листопада 1917 року в Новочеркаськ генерал Алексєєв в той же день умовною телеграмою полковнику Веденяпину відкрив процес перекидання добровольців на Дон. Уже через день в лазареті № 2 зібрався кадр першої зведено-офіцерської роти (40 осіб), чини якої виїхали з Петрограда під командою штабс-капітана Парфьонова ще до отримання Олексіївського повідомлення. Незважаючи на незначний особовий склад, рота стала ядром новостворюваної армії².

Після прибуття 6 листопада осередку Георгіївського полку полковника І.К. Кирієнко (штаб, 15 офіцерів і 10 солдатів), генерал Алексєєв вирішив використовувати корніловський досвід створення ударних частин, як свого часу Корнілов використовував Союз офіцерів. Слід зазначити, що хоч і не нова, дана думка, вперше показала себе щодо ефективної, але, з огляду на наведену статистику, різкого спаду ударного руху, вона стала нездійсненною.

Динаміка збільшення добровольчої Олексіївської організації виглядала наступним чином: до 8-10 листопада - 250-300 офіцерів, а до 18 листопада - близько 800 чоловік, не враховуючи студентської дружини. Спочатку «всі, що бігли на Дон, військові чини вважалися біженцями»³. Всю підготовчу

¹ Абинякин Р. М. Офицерский корпус Добровольческой армии: Социальный состав, мировоззрение. 1917–1920 гг. Орел.: Издатель А Воробьев, 2005, С. 66.

² Письмо генерала-от-инфантерии М.В. Алексеева к генерал-лейтенанту М.К. Дитерихсу от 8.11.1917 // Головин Н.Н. Российская контрреволюция в 1917-1918 гг. В 12 кн. Ч. 1 кн. 2. С. 51.

³ Эфрон С.Я. Записки добровольца. М.; Возвращение, 1998. С.109.

роботу координував «маленький штаб», що складався з декількох полковників Генерального Штабу і гвардії і трьох-чотирьох обер-офіцерів¹.

В середині листопада 1917 року в Яссах виникла таємна група досить строкатого складу: В.Д. Янчевецький - «інтернаціональний революціонер» (меншовик-інтернаціоналіст), Генерального Штабу полковник Б.А. Паліцин - російський військовий агент в Румунії, підпоручик П.П. Ступін - перекладач при американської місії, капітан М.В. Сахаров - з Головного Штабу, «земгусар Поздняков» і капітан Д.В. Бологовский. Єдиною метою проголошувалася боротьба з більшовиками. Дії велися по-дилетантськи, з примітивною конспірацією в дусі містичних романів. Все змінилося з 12 грудня, коли в організацію вступив Генерального Штабу полковник М.Г. Дроздовський, швидко очолив її і домігся легалізації під назвою - Перша Бригада Російських Добровольців².

Генерал М.Г. Дроздовський розгорнув мережу вербувальників в південних прифронтових містах: в Одесі, Кишиневі, Тирасполі. Крім відозв набір вівся і більш активним, досить оригінальним способом. Його співробітники спеціально відвідували вокзали і кафе, заводили там розмови з офіцерами, масово приїжджали з фронту, і розповідали про новостворену організацію. Багато офіцерів відповідали, що «втомилися воювати»; вступали ж частково тимчасово і прямували назад в полки для агітації, так як командири, мотивуючи нестачею офіцерів, не відпускали їх до добровольців³. Офіцери, котрі вступали до організації, розміщувалися в гуртожитках Євгенієвской общини та отримували допомогу. Не цілком певний стан організації позбавляв добровольців забезпечення, ускладнюючи подальше формування⁴.

¹ Абинякин Р. М. Офицерский корпус Добровольческой армии: Социальный состав, мировоззрение. 1917–1920 гг. Орел.: Издатель А Воробьев, 2005, С. 67.

² Кравченко Вл. Дроздовцы от Ясс до Галлиполи: Сб. В 2 т. Т. 1. Мюнхен, 1974. С. 18-19

³ Макаров П.В. Указ. соч. С. 65.

⁴ Там само. С. 66.

У другій половині грудня 1917 року у штаби армій розіслали запрошення бажаючих стати нібито на американську службу, але з'явившихся на заклик з консульства переправляли в добровільне бюро. З цього моменту певна фінансова підтримка стала надходити від союзників, що дозволило забезпечити добровольців хоча б найнеобхіднішим¹.

Генерал М.Г. Дроздовський налагодив канал і для припливу офіцерів з власне території Росії: на станції Унгені їх зустрічав спеціальний агент. До січня вдалося зібрати понад 200 осіб².

Коли генералом М.Г. Дроздовським була пророблена перша, найважча організаційна робота, штаб фронту нарешті вирішив підключитися до неї і захопити керівництво. Генерал Щербачов 24 січня 1918 року віддав наказ про формування Окремого корпусу російських добровольців у складі штабу і трьох бригад. Командиром корпусу призначався командувач 9-ю армією генерал-лейтенант О.К. Кельчевський, а начальником штабу - генерал-майор О.М. Алексєєв³. Справжній же організатор добровольського руху на Румунському фронті генерал М.Г. Дроздовський відтіснявся з першої ролі, ставши лише командиром 1-й Скінтейської бригади. Почалося розгортання 2-ї Кишинівської бригади, яку послідовно очолювали генерали Асташов і Білозір. Також планувалося створення 3-й бригади в Болграді⁴.

Але бурхлива діяльність штабу корпусу, який розрісся до неймовірних розмірів, мало сприяла притоку добровольців. Бюрократизувавши паперову сторону, генерал Кельчевський не робив нічого для популяризації ідей і цілей. Тим часом генерал М.Г. Дроздовський безпосередньо, через своїх вербувальників, продовжував збирати поповнення, довівши чисельність бригади до лютого 1918 року до 500 осіб. На нараді в штабі корпусу з'ясувалося, що з 5 тис. офіцерів, що записалися, 3 тис. знаходилося на штабних посадах; на частку Кишинівської бригади доводилося понад 1,5 тис.

¹ Капустянский А.П. Поход дроздовцев. М.: Русский путь, 1993. С. 6.

² Абинякин Р. М. Указ соч. С. 70-71.

³ Там само. С. 71.

⁴ Кравченко В. Указ соч. С. 25.

- переважно «мертвих душ». Це вселило генералу Кельчевському думка про неможливість подальшого походу. М.Г. Дроздовський розлютився і різко заявив, що він «з яким завгодно числом рішучих людей піде на Дон до генерала Корнілова і доведе їх»¹. В результаті з'явився наказ про недійсність підписки і про скасування корпусу, і 2-га Кишинівська бригада вже розформовувалася, ведучи до розпорошення частини добровольців².

Незважаючи на те, що генерал Алексєєв виконав основну роботу зі створення армії, багато тих офіцерів, які записалися до складу Добровольчої армії кумиром вважали Л.Г. Корнілова, який під час Биховського сидіння, не перервав зносин заарештованих із зовнішнім світом, продовжував контакти з вірними командирами. Гонець генерала Л.Г. Корнілова, полковник В.В. Троцький, посланий до Щербачова, загинув в дорозі, але, ймовірно, зв'язок з Яссами все ж встановити вдалося. На цю думку наводять захоплені відгуки про командуючого генерала М.Г. Дроздовського, який вів добровольців саме «до Корнілова» і після звістки про його загибель писав про втрату «точки просування вперед»³.

Генерал Л.Г. Корнілов проводив збір прихильників-добровольців не настільки централізовано, як генерал Алексєєв, та більш ґрунтувався на особистих знайомствах і орієнтувався за полковим принципом. Його мережа охоплювала далеко не всі частини, але задіяні у добровольчому русі давали більше число добровольців. Необхідно підкреслити надзвичайно натягнуті відносини старих суперників - генерала Корнілова і генерала Алексєєва - що проявлялися після їх зустрічі на Дону буквально у всьому. Перший претендував на командування армією, розуміючи переважання своїх прихильників, другий не без підстав вважав себе творцем Білого руху; один виявився лідером молодого офіцерства, інший влаштовував кадрових, армійську еліту і гвардію. Не минуло й двох місяців після загибелі Л.Г.

¹ Капустянский А.П. Указ соч. С. 7.

² Абинякин Р. М. Указ соч. С.71.

³ Иконников Н.Ф. Пятьсот дней: Секретная служба в тылу большевиков 1918-1919 г. // Русское прошлое. 1996, Кн. 7. С. 48-49.

Корнілова, як спалахнув конфлікт між приєднаним до Добровольчої армії генералом М.Г. Дроздовським і начальником штабу генерал-майором І.П. Романовським, що не приховували недоброзичливості до першого. Пізніше дроздовці посилалися на властиві йому заздрість, суперництво і бажання «знищити нас як самостійний загін, стерти наші індивідуальні риси і обмежити доступ»¹. Тому єдиною умовою дроздовців для об'єднання стала гарантія незмінності генерала М.Г. на посаді командира 3-й бригади і потім начдива.

Швидше за все, і без особливої особистої неприязні з начальником денікінського штабу енергійний генерал М.Г. Дроздовський, на чолі відданої йому частини стояв в армії особняком, явно вселяючи сумніви в свою готовність беззаперечно підкорятися командуванню. Треба віддати належне і чуттю генерала Романовського, який першим побачив те, що лише недавно почали визнавати деякі дослідники: «Дроздовський міг згодом знайти в Добровольчій армії політичну і, можна сказати, «ідеологічну» значимість «вождя-наступника» генерала Корнілова»².

18 березня 1918 року в Дубоссарах, після наради старших керівників руху, була проведена реорганізація частин загону, скорочено обоз і кількість автомобілів. Ще до зазначеної наради до загону підійшла з Белграда команда кінно-піонерів і приєднався Польський ескадрон. Після реорганізації загін прийняв такий вигляд: штаб, Зводнострілковий полк (командир - генерал-майор В.В. Семенов), кінний дивізіон (штаб-ротмістр Б.О. Гаєвський), артилерія (загальне командування генерала М.Д. Невадовського), кінно - гірська (капітан Б.Я. Колзаков) і легка (полковник М. М. Ползіков) батареї, мортирний взвод (полковник О.К. Медведєв), команда зв'язку, кінна і автомобільна радіотелеграфні станції (підполковник Гран), автоколона (капітан Лисицький), броньовий загін (капітан Ковалевський), команда

¹ Абинякин Р. М. Указ соч. С.73.

² Веркеенко Г.Л., Минаков С.Т. Указ. соч. С. 75.

розвідників особливого призначення, польовий лазарет (старший лікар М. Введенський) і інтендантство (полковник Абрамов)¹.

Згідно з даними полкового історика дроздовців В. Кравченка, наведеними в 1970-х роках, Загін Дроздовського в Дубоссарах налічував близько 1050 чоловік, з яких не менше 650 (2/3) були офіцерами². За свідченням капітана Андреянова, в загоні було до 700 добровольців, ще близько 300 військовополонених більшовиків перебували в обозі (відомості про полонених не наводяться в інших спогадах, в тому числі і в щоденнику М.Г. Дроздовського). За свідченням того ж автора, в Мелітополі добре зарекомендували себе в поході військовополонені, які були озброєні і влиті в число добровольців, а в деякі з них пізніше були зараховані і офіцери³.

Згідно «Алфавітного списку чинів Зведенострілецького полку Загону російських добровольців, які виступили в похід з Румунії» тільки в піхотній частини полку було 460 чоловік (при цьому частки рядового і офіцерського кадру становили 22 і 78% (102 і 358 осіб відповідно)⁴.

Ще більш докладні відомості містяться в списку, складеному в 1922 році полковою комісією дроздовців, який пізніше редагувався та був включений до спогадів полковника П.В. Колтишева. Згідно з цими даними, чисельність Зводнострілкового полку становила 523 людини; ще 102 чоловіки було в Кінному дивізіоні⁵.

Протягом походу загін неодноразово поповнювався, але приплив добровольців був незначним. М.Г. Дроздовський у своїх спогадах відзначав: «Офіцерство записується ганебно погано і мляво»⁶. Каховка дала близько 40 осіб, Мелітополь - близько 70, Бердянськ - 70-75, Таганрог - 50, в Новомиколаївці до Загону вступили козаки-добровольці (пізніше вони склали четверту сотню дивізіону), велика група офіцерів з Одеси залишилася

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 61.

² Кравченко В. Указ. соч. Т. 1. С. 33-34.

³ Там само. С. 34.

⁴ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 61.

⁵ Там само. С. 61-62.

⁶ Там само. С. 62.

на місці, дезорієнтована помилковою звісткою про загибель загону¹. Ще 71 чоловік (за іншими даними - 130) приєднався до складу загону полковника М. А. Жебрака-Русановича. Таким чином, всього, без урахування чинів, які перебували в артилерійських і інших частинах, чисельність загону склала близько 900 осіб. М.Г. Дроздовський періодично посилав надійних офіцерів для пропаганди і вербування добровольців в ті населені пункти, які траплялися на шляху пересування Загону².

Втрати загону генерала М.Г. Дроздовського за час походу, згідно з даними, наведеними Колтишева, склали всього 13 чоловік, велика частина з них загинула вже під Ростовом-на-Дону. На початку походу Ясси - Дон були і окремі випадки дезертирства: в перші дні, не витримавши важкості переходу, втекли кілька офіцерів³.

За час походу загін зумів збільшити і свою матеріальну базу, поповнюючи майно на військових складах, що траплялися на шляху просування. У Мелітополі загін отримав черевики та чоботи, а з захопленого матеріалу було пошито обмундирування (в цій роботі брали участь всі кравці міста), яке здивувало пізніше чинів Добровольчої армії. У Маріуполі добровольцям вдалося відбити коней, пригнаних в місто більшовиками, і поповнити кінський склад кінного дивізіону. У Бердянську (тут знаходився Варшавський арсенал) і Таганрозі загону вдалося істотно поповнитися зброєю і боєприпасами, отримавши в своє розпорядження не тільки снаряди, патрони, автомобілі, бензин і різного роду майно, але навіть два аероплана (пізніше це дозволило створити власний авіаційний загін)⁴.

Якщо розглядати питання соціальної стратифікації Дроздовського загону то велика частина похідників була офіцерами, що просувалися по службовим східцям в роки Першої світової війни. Багато з цих молодих людей зовсім недавно закінчили школи прапорщиків. Вони представляли

¹ Кравченко В. Указ. соч. Т. 1. С. 86, 93, 100.

² Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 62.

³ Там само. С. 63.

⁴ Там само. С. 63.

різні соціальні верстви імперського суспільства - від селянства до інтелігенції.

Крім офіцерів, Загін генерала М.Г. Дроздовського поповнювали і добровольці: учні старших класів (гімназисти, семінаристи; як писав про них М.Г. Дроздовський - «напівхлопчиськи»), юнкера, чиновники військового часу та ін. Показово, що з приблизно тисячі учасників походу Ясси - Дон, не рахуючи штабних, всього 6 чоловік мали штаб-офіцерські чини, що, безсумнівно, говорить про молодість його учасників¹. Більшість з них не мало скільки-небудь значного матеріального стану².

Добровольці, які вступали в загін брали на себе зобов'язання не претендувати на командні посади, начальниками призначалися тільки найвидатніші. Генерал М.Г. Дроздовський, готовий поступитися командування старшому по чину (як це було в Кишиневі з генералом Білозіром) і згодом увійшов в підпорядкування генералу А.Денікіну, в своєму загоні не терпів ніяких претензій на «самостійність» і особливе положення.

Моральний розклад, що відбувся за останній рік в Російській імператорській армії, не міг не позначитися і на поведінці чинів, що вступали в похід із загоном. Генерал М.Г. Дроздовський неодноразово наголошував «непривычку, вернее, отвычку повиноваться» у офіцерів. Вже через кілька днів після початку походу М.Г. Дроздовський дізнався від австрійських офіцерів (в цей час австро-німецькі війська вже почали окупацію західної території колишньої Російської імперії) про поранення ними двох більшовиків, які грабували місцевих жителів і першими відкрили вогонь по австрійцям. Як незабаром з'ясувалося, «більшовиками» виявилися чини Кінного дивізіону. Генерал М.Г. Дроздовський влаштував великий рознос з цього приводу: «Я дуже лаяв кінноту, погрожував судом, зажадав остаточного припинення реквізицій»³.

---

¹ Кравченко В. Указ. соч. Т. 1. С. 34, 67.

² Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 63

³ Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 39.

Під час походу М.Г. Дроздовському довелося прийняти суворі дисциплінарні заходи для наведення порядку, щоб припинити пияцтво, самочинні арешти і сепаратистські настрої у Загоні. Він побоювався, що населення, що відносилося до загону в цілому добре, може піти проти нього, або, що ще гірше - звернеться за допомогою до ворога, що розпочав окупацію. Тому командир постійно вимагав від чинів загону «підналягти» на дисципліну і відповідати статусу російського імперського офіцера і солдата¹.

Згуртуванню учасників походу генерал М.Г. Дроздовський приділяв значну увагу. Неабиякою мірою цьому сприяли й проведення під час походу польових занять: ведення стрільби з кулеметів, кидання ручних гранат, розгортання артилерії на позиції, навчальні стрільби, навчальні тривоги та ін. В ході походу добровольці, які відзначилися в боях, нагороджувалися Георгіївськими хрестами. Для уникнення випадкових сутичок і непорозумінь всьому загону було наказано нашити на рукава шеврони національного кольору². «Віра один в одного давала можливість йти на противника, в десятки разів сильнішого. Турбота про своїх вважалася священною»³.

Генерал М.Г. Дроздовський виключав із загону офіцерів і добровольців, які проявляли боягузтво або невдоволення заведеними в загоні порядками. «За числом не женуся - потрібні тільки мужні і енергійні; скигліям в загоні не місце», - говорив він ще на початку походу. Так, із загону судом честі був вигнаний поручик Попов, який залишив при зіткненні з більшовиками свого товариша - поручика князя М.П. Шаховського⁴.

М.Г. Дроздовський рішуче припиняв конфлікти між учасниками походу, якщо вони зачіпали честь і гідність офіцера. Так, за рішенням суду честі відбулася навіть дуель між чинами загону. Завдяки командній волі М.Г. Дроздовського, його лідерським якостям за часів походу Ясси - Дон

---

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 63-64.

² Там само. С. 64.

³ Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 40-41

⁴ Там само. С. 42.

загін перетворився на грізну силу, що склала пізніше основу 3-й піхотної, а згодом Дроздовський дивізії Добровольчої армії¹.

Успіху походу сприяли його несподіваний для супротивника характер (навіть на фронті мало хто вірив в можливість його здійснення, не кажучи вже про супротивників), рішучість (на межі з зухвалістю), відвага чинів загону і в значній мірі - дії керівництва. «У цьому дикому хаосі щось може зробити лише жменя, але зухвала і смілива. А нам більше нічого не залишилося, крім зухвалості і сміливості. Нам залишилося одне: зухвалість, нахабство і рішучість », - писав М.Г. Дроздовський у своїх спогадах².

За два місяці походу загonom було подолано понад 1200 верст. Однак така відстань була завеликою для добровольців не тільки через протяжність і вороже ставлення населення та оточення. Найстрашніше були невідомість і невизначеність всього задуму. Кінцевого пункту походу, по суті, не існувало, був лише загальний напрямок руху - «на Дон». Мета Загону М.Г. Дроздовського - Добровольча армія - залишивши Ростов-на-Дону, постійно змінювала своє розташування. Турбуючись за результат справи, М.Г. Дроздовський вже 21 березня 1918 року направив ротмістра Бологовського і поручика Кудряшева прояснити ситуацію на Дону і Кубані і вийти на зв'язок з Л.Г. Корніловим. 1 квітня 1918 року Кудряшев повернувся, принісши запізнiле підтвердження чуток про залишення Добровольчою армією Ростова-на-Дону³.

Чималу роль в успіху переходу Загону зіграв безперечний тактичний талант генерала М.Г. Дроздовського, який взяв для себе за правило не довіряти при прийнятті рішень про подальшому пересуванні частин нікому - навіть своєму найближчому оточенню, приймаючи рішення найчастіше в розріз з думкою свого штабу.

Під час походу генерал М.Г. Дроздовський проявив і чималі дипломатичні здібності: саме завдяки їм маневрування загону серед

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 64.

² Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 43.

³ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 65.

ворожого оточення закінчилося успішно. Найбільш гостро для загону стояла проблема взаємин з австро-німецькими військами, які почали відповідно до Брестського мирного договору окупацію України. Складність ситуації полягала в тому, що для переважної більшості офіцерів загону німці і австрійці, як і раніше, залишалися ворогами. Кілька років жорстокого протистояння на фронтах Першої світової війни, вірність союзницьким зобов'язанням, надія на те, з перемогою над Центральними державами країни Антанти допоможуть російським національним силам здолати більшовиків, - все це робило зіткнення з окупаційною владою вкрай небажаним і загрожувало непередбачуваними результатами для походу. Сам генерал М.Г. Дроздовський не рахував Першу світову війну закінченою і не визнавав Брест-Литовського миру. Не випадково, що звістка про велику перемогу німців на Західному фронті так важко подіяла на добровольців, в тому числі і на генерала М.Г. Дроздовського: «... тільки перемога союзників могла бути для нас надією на порятунок. Туга, безнадійність, туга ... над усім домінують новини з Заходу - це, мабуть, вже катастрофа, гнітюча мене до основи; невже Росія загинула?»¹.

Просування окупаційних австрійських військ на захід йшло майже одночасно з добровольцями. Перші звістки про появу роз'їздів австрійців були отримані добровольцями вже 5 березня 1918 року, коли загін ще тільки реорганізовувався в Дубоссарах. Не знаючи намірів австрійців щодо свого загону, М.Г. Дроздовський відразу обрав тактику відходу від будь-якого зіткнення з ними. Він прекрасно розумів, що навіть виграні збройні сутички з ворогом принесуть добровольцям сумнівну вигоду, але серйозно ускладнять розпочатий похід.

У подальшому з'ясувався повний нейтралітет окупаційних військ по відношенню до дроздовців. За свідченнями очевидців, австрійці бажали чинам Загону щасливої дороги, їх офіцери вітали добровольців відданням честі і навіть локалізували виступи проти них українських повстанських

---

¹ Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 43.

загонів. І тим не менше, обачний М.Г. Дроздовський намагався не мати з ними ніяких справ: «не вірю цим швабам, треба скоріше йти». М.Г. Дроздовський прекрасно розумів, що подібна позиція вчорашнього противника ґрунтувалася тільки на «повної впевненості, що ми не ставимо собі широких цілей або що їх виконання неможливо»¹.

Незважаючи на всі зусилля, уникнути контактів з окупаційними військами не вдалося. При таких викликаних обставинами зустрічах і переговорах М.Г. Дроздовський по вже заведеному порядку намагався вводити німців та австрійців в оману, кажучи про намір загону рухатися в центр країни і навіть на Москву, назустріч більшовикам. Серйозна небезпека полягала в ставленні чинів загону до німців, багато з яких не могли примиритися з близькою присутністю недавнього ворога. Щоб уникнути зіткнень з німцями генералу М.Г. Дроздовському довелося навіть зняти всю зовнішню охорону проти більшовиків². За спогадами генерала М.Г. Дроздовського, один німець зізнався: "Ми всіляко сприяємо російським офіцерам, співчуваємо їм, а від нас стороняться, цураються". Інакше будувалися відносини з українськими національними та повстанськими частинами: «Німці - вороги, але ми їх поважаємо, хоча і ненавидимо ... Українці – до них у кадрових офіцерів одне презирство, як до неорганізованих банд»³.

Щоб завоювати симпатії населення, М.Г. Дроздовському доводилося не тільки застосовувати суворі дисциплінарні заходи по відношенню до чинів загону (працював військово-польовий суд, за вироками якого накладалися покарання), припиняти реквізиції і насильства, а й захищати місцевих жителів від грабежів і свавілля як більшовицьких, так і інших, в той час численних банд. Генерал М.Г. Дроздовський вимагав від учасників загону обачності на кожному кроці, розуміючи, як необережні заходи можуть налаштувати проти добровольців населення. Для жителів багатьох населених

---

¹ Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 43.

² Абинякин Р. М. Указ соч. С.75.

³ Дроздовский М.Г. Указ. соч. С. 45.

пунктів, через які проходив загін, звиклих до реквізицій з боку різних банд, було дивно, що добровольці платили за надані продукти¹. Активних учасників розбою, особливо більшовиків і дезертирів, розстрілювали, їх будинки спалювалися; цивільні особи піддавалися публічним покаранням за участю сусідів².

Будучи передусім військовим, а не політиком, генерал М.Г. Дроздовський розумів, що конкретні справи дієвіші ніж заклики і малозрозумілі народу гасла. Часто йому вдавалося добиватися поставленої мети. Селянські депутації, не бажаючи звертатися за допомогою до німців, просили М.Г. Дроздовського призначити в їх села хоча б по одному офіцеру, який міг би організувати селян в загін самооборони або «стати їх начальником». На всьому своєму шляху загін відновлював колишні форми управління³.

Похід Загону М.Г. Дроздовського з Ясс до Ростова-на-Дону завершився в 20-х числах квітня 1918 року. Подолавши без серйозних сутичок величезну відстань, Загін М.Г. Дроздовського в самому кінці свого руху вперше натрапив на серйозний опір. У Ростові-на-Дону і його околицях були зосереджені значні сили більшовиків, зосереджених проти повсталих на той час проти радянської влади донських козаків. Місто, що відокремлював дроздовців від Добровольчої армії, що поверталася з 1-го Кубанського походу, обороняли порядку 12 тисяч червоногвардійців при 6 батареях, загони робітників з передмість, а також пароплав «Колхіда», який обстрілював наступаючих з боку річки⁴.

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 68.

² Там само. С. 68-69.

³ Там само. С. 69.

⁴ «Марш дроздовцев» (от Ростова до Новороссийска): Дневник поручика 1 -го Офицерского стрелкового генерала Дроздовского полка [ИА] Долакова о боевых действиях полка с декабря 1919 по март 1920 // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, Спалохи, 1996. С. 17.

Нічним ударом Загін М.Г. Дроздовського, за сприяння передових ескадронів Добровольчої армії, захопив Ростов-на-Дону і зачистив його від загонів більшовиків, які відійшли до Нахичевані¹.

22 квітня 1918 року більшовики, отримавши підкріплення з Новочеркаська, за допомогою бронепоезда почали наступ на місто. Добровольці, разом із дроздовцями, спробували контратакувати, проте велика чисельність червоних і не властива їм раніше організованість не дозволили розвинути успіх. Передавши командування головними силами генералу В.В. Семенову, М.Г. Дроздовський особисто пішов з кавалерією на північ, намагаючись обійти правий фланг наступаючих, але успіху не мав². З боку більшовиків в цьому бою брало участь близько 28 000 чоловік (39-а дивізія з Кавказького фронту, Латиська стрілецька бригада, шість батарей польової артилерії, дві гаубичні батареї, два бронепоезди, пароплав «Колхіда» і гвардійський флотський екіпаж)³.

Розуміючи неможливість продовжувати бій і категорично не бажаючи звертатися за підтримкою до німців, генерал М.Г. Дроздовський вирішив відступати, віддавши наказ відійти в напрямку до Таганрогу. Пройшовши селище Чалтирь, загін перейшов в вірменське село Крим, де розійшовся по квартирах⁴. Незабаром після відходу Загону Дроздовського, 25 квітня 1918 року, Ростов-на-Дону був узятий козацькими і німецькими частинами, які одночасно ввійшли в нього зі сходу і заходу⁵.

У бою під Ростовом-на-Дону дроздовці зазнали великих втрат. За різними оцінками вони досягали від 80 до 100 чоловік. В. Кравченко слідом за першим виданням «Щоденника» М.Г. Дроздовського пише про 82-х добровольців, які вибули зі стою, капітан Андреянов - про 90⁶. П.В.

¹ Венус Г.Д. Война и люди: Семнадцать месяцев с дроздовцами // Я ставлю крест.: А. Туркул. Дроздовцы в огне. М.: Воениздат, 1995. С. 185.

² Колтышев П. В. Поход дроздовцев Яссы - Дон. 1200 вёрст. Воспоминания дроздовцев. 26 февраля (11 марта) - 25 апреля (8 мая) 1918 года // Дроздовский и дроздовцы. М., 2006. С.43.

³ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 70-71.

⁴ Дроздовский М.Г. Дневник // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, 1996. С. 23.

⁵ Капустянский А. П. Поход дроздовцев. М.: Русский путь, 1993. С.12.

⁶ Кравченко В. Дроздовцы от Ясс до Галлиполи: в 2 т. Т.1. С.234.

Колтишев говорить про 12 вбитих, 5 безвісти зниклих і 60 поранених офіцерів (при цьому в доданому до спогадів списку загиблих є дані тільки про 8 добровольців). В руках більшовиків залишилося також кілька кулеметів, патрони і частина обозу загону¹.

Перші бої вимагали нових кадрових змін. Був відсторонений від посади генерал Семенов (він не тільки підвів в ростовському бою, але й протягом походу відрізнявся жорстокістю по відношенню до полонених більшовиків, а іноді і невинних мирних жителів). Його місце зайняв полковник М.А. Жебрак. Начальником штабу загону був призначений Генерального штабу полковник Г.Д. Леслі².

Наступним значним боєм Загону М.Г. Дроздовського став бій за Новочеркаськ. В ніч з 23 на 24 квітня 1918 року в селище Крим, де розташувався загін, прибули гінці від повсталих донських козаків, які просили генерала М.Г. Дроздовського про допомогу. Тільки тоді М.Г. Дроздовський з'ясував всю ситуацію, дізнавшись, що Л.Г. Корнілов дійсно загинув під час штурму Катеринодара, а Добровольча армія, виснажена важким 1-м Кубанським походом, підходить до кордонів Області Війська Донського. Самі повсталі донські козаки в цей час вели бій за Новочеркаськ. Після першої ж атаки добровольців більшовики в паніці залишили місто³. Бій за Новочеркаськ став завершальним етапом походу від Ясс до Ростова-на-Дону.

Після взяття Добровольчою армією Новочеркаська, Загін М.Г. Дроздовського потрапив у підпорядкування А.І. Денікіну і був відправлений на відпочинок в передмістя столиці ОВД. У цей час генерал М.Г. Дроздовський вів переговори про фінансування загону, дбав про залучення якомога більшої кількості новобранців, дбав про їх забезпечення та навчання, посилав надійних людей в різні міста півдня Росії для організації запису

¹ Колтышев П. В. Поход дроздовцев Яссы - Дон. 1200 вёрст. Воспоминания дроздовцев. 26 февраля (11 марта) - 25 апреля (8 мая) 1918 года // Дроздовский и дроздовцы. М., 2006. С.123.

² Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 71.

³ Там само. С. 72.

добровольців. Робота вербувальних бюро була настільки добре організована, що 4/5 поповнення Добровольчої армії спочатку йшло саме через них.

У Ростові-на-Дону стараннями генерала М.Г. Дроздовського почала виходити газета «Вісник Добровольчої армії» - перший друкований орган білих на півдні Росії. Відразу після прибуття до Новочеркаська С.Г. Дроздовський влаштував для поранених дроздовців лазарет в Краснокутському гаю¹. Уклад життя його частин був наближений до норм військових училищ. Зведено-Стрілецький полк був розквартирований в вільних приміщеннях Інституту шляхетних дівиць.

Перебуваючи в еміграції, лідер дроздовців 1930-х років генерал А.В. Туркул згадував про цей час: «Сивий Жебрак ... був, здається, найстаршим серед нас. Він викликав до себе загальну повагу. У офіцерській роті було до двадцяти георгіївських кавалерів, всі поранені, загартовані у вогні великої війни; рядовими у нас були і колишні командири батальйонів, але Жебрак ввів для всіх залізну дисципліну юнкерського училища або навчальної команди. У цьому він був непохитний. Він муштрував нас заново. Він змушував переучувати статuti, ми повинні були знову дізнатися їх до самих тонкощів. Він сам екзаменував ... Для нас були встановлені розклади занять. Вночі, після походу, втомлені, відбиваючись усіма силами від могутнього сну, ми поспішали прочитати, що слід було на ранок знати по книжковому статуту. Гудзик чи гвинтівка - полковник Жебрак бачив все. І він умів себе так поставити, що навіть старші офіцери не наважувалися запитувати у нього дозволу закурити. Все військове він доводив до прекрасної досконалості. Це була дійсно школа ... Незабаром всі добре зрозуміли полковника Жебрака, і 2-й Офіцерський стрілецький полк став зразковим полком, може бути, до того і не бувалим ні в одній армії світу»².

За місяць перебування в Новочеркаську загін М.Г. Дроздовського серйозно виріс і налічував вже близько 2500-3000 осіб. За свідченням А.В.

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 74.

² Туркул А.В. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Белград, 1937. С. 124.

Туркула, в Новочеркаськ прибувало так багато добровольців, «що днів через десять ми змогли б розвернутися в три батальйони». До кінця травня 1918 року в кожному з трьох батальйонів Зведено-Стрілецького полку було вже до 800 багнетів. Кінний дивізіон, який вийшов з Румунії в числі двох ескадронів, розвернувся в кінний полк у складі чотирьох ескадронів, кінно-кулеметної і саперною команд¹.

Наказом по Добровольчій армії № 288 від 12 травня 1918 року, відданим в станиці Мечетінській, Загін М.Г. Дроздовського (Бригада російських добровольців) був включений до складу Добровольчої армії². Загін Дроздовського налічував близько 3000 чоловік, прекрасно озброєних, споряджених і обмундированих, при значній артилерії, з двома броневиками, аеропланами (один з них був повністю готовий до вильоту), автомобілями, радіотелеграфом, оркестром і великими запасами артилерійських снарядів (8000), рушничних і кулеметних патронів (200 тисяч), запасних гвинтівок (понад 1000). Загін мав обладнану санітарну частину і обоз у відмінному стані. В результаті Добровольча армія, завдяки Загону, майже подвоїлася в чисельності³.

Після переформування Добровольчої армії М.Г. Дроздовський став начальником 3-й піхотної бригади. Однією з умов входження загону в Добровольчу армію стала гарантія незмінності М.Г. Дроздовського на посаді її командира. До складу бригади (пізніше дивізії) увійшли всі частини, які прибули з Румунії: 2-й Офіцерський стрілецький полк, 2-й Офіцерський кінний полк, 3-тя інженерна рота, легка артилерійська батарея та взвод гаубиць (всього 10 легких і 2 важкі гармати) .

План 2-го Кубанського походу розроблявся з середини травня 1918 року. У цей час керівництво Добровольчої армії стояло перед вибором подальшого стратегічного напрямку ведення бойових дій. Командувач армією генерал А.І. Денікін і начальник штабу генерал-майор І.П.

¹ Там само. С. 146.

² Абинякин Р. М. Указ соч. С. 286.

³ Кравченко В. Дроздовцы от Ясс до Галлиполи: в 2 т. Т.1. С.236.

Романовський, підтримувані генералом М.В. Алексєєвим, ставили головним своїм завданням оволодіння Кубанню і всім Північним Кавказом з метою убезпечити свої тили перед наступом на Москву, поповнити ряди армії і виконати моральний обов'язок перед кубанськими козаками, які організували їм підтримку у важкий період боротьби. Це рішення не підтримувалося отаманом Всевеликого Війська Донського генералом П.М. Красновим, який прагнув схилити керівництво Добровольчої армії до нанесення головного удару в напрямку на Царицин.

Цілком ймовірно, що М.Г. Дроздовський, який володів великими знаннями в стратегії і завжди мав власний погляд на можливий розвиток подій, виступав за інший, відмінний від запропонованого командуванням Добровольчої армії варіант дій, або ж підтримував думку, висловлену донським отаманом. На це наводять висловлювання М.Г. Дроздовського про дії Російської імператорської армії на фронтах Першої світової війни, коли, оцінюючи ситуацію, що склалася на фронті, він незмінно висловлював свою точку зору. На жаль, аналогічних свідочств про 2-й Кубанський похід не збереглося.

Похід почався з виступу Добровольчої армії зі станиці Мечетінської 9-10 червня 1918 року. Основним завданням на першому його етапі було оволодіння вузловою станцією Торговою. З цією метою дивізії розділилися на дві ударні групи. Перша з них у складі 2-ї дивізії генерала Боровського і 3-ї дивізії генерала М.Г. Дроздовського рушила уздовж лінії залізниці Батайськ - Торгова (Дроздовський) і берегом річки Середній Єгорлик (Боровський)¹.

Розбиті під Торговою частини червоних відступили в район Песчаноокопська - Біла Глина, перегороджуючи цим дорогу Добровольчій армії на станцію Тихорецьку. Для оволодіння нею 2-а дивізія генерала Боровського повела наступ на Білу Глину (без участі Корнілівського полку), а 3-я дивізія М.Г. Дроздовського отримала завдання зайняти хутір Развільний і Песчаноокопську, а потім рухатися на Білу Глину. Ліва колона

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 82.

Добровольчої армії в складі 1-ї кінної і 1-ї піхотної дивізій під загальним командуванням генерала Ерделі прямувала в район Сандата - Іванівка з метою відкинути червоних і зосередитися в Ново-Павлівці для сприяння наступаючим на Білу Глину частинам. Кубанські частини разом з корніловським полком зосереджувалися в районі Єгорлицької, прикриваючи можливий контрнаступ червоних¹.

21 червня 1918 року М.Г. Дроздовський з боєм зайняв Песчаноокопську, захопивши там багато полонених. При цьому вперше було застосовано практику залучення на службу колишніх червоноармійців. Після взяття станиці у 2-му офіцерському полку М.Г. Дроздовским був сформований Солдатський батальйон². Після взяття Тихорецької, під час атаки на яку Солдатський батальйон блискуче проявив себе, він був перейменований в 1-й Солдатський полк, який пізніше отримав прапор і найменування у 83-й піхотний Самурський полк, бойова діяльність якого в ході війни нерозривно була пов'язана з дроздовцями³.

Після боїв під Великокнязівською, Миколаївською та Песчаноокопською 3-тя дивізія, нарешті, вийшла до Білої Глині. Там дроздовці зазнали перших за час 2-го Кубанського походу непоправних втрат. У ніч на 23 червня загинув полковник Жебрак, особисто очоливши атаку 2-го і 3-го батальйонів свого полку, а також всі офіцери його штабу. Всього в нічному бою дроздовці втратили близько 400 чоловік (80 офіцерів було вбито і до 300 поранено)⁴.

14 липня дивізія Дроздовського взяла станицю Дінську всього в 20 верстах від Єкатеринодара. Було захоплено близько 600 полонених, 3 гармати та інші трофеї. Однак в цей же день в наступ перейшли червоні частини під командуванням І.Л. Сорокіна, в яких налічувалося 25-30 тис. чоловік і потужна артилерія. 15 липня Сорокін зумів зайняти станцію

---

¹ Там само. С. 83.

² Там само. С. 85.

³ Там само. С. 85.

⁴ Туркул А.В. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Белград, 1937. С. 135.

Кореновську, опинившись, таким чином, в тилу Добровольчої армії і відокремивши групу Казановича і Дроздовського від дивізії Ерделі та штабу армії.

Дивізії Казановича і Дроздовського, залишивши ар'єргард в Дінській, 16 липня 1918 року вдарили по Кореновському із заходу. Штурм виявився невдалим. Генерал Казанович поквапився, вступивши в бій до підходу М.Г. Дроздовського. Обидві дивізії зазнали великих втрат, були зім'яті і до вечора, переслідуювані супротивником, відійшли до станиці Платнірівської¹.

27 липня М.Г. Дроздовський взяв станицю Кирпільська, а 29 липня - станиці Усть-Лабінську і Воронежську, відрізавши цим червоних від Катеринодара. 30 липня відпочинок 3-й дивізії в станицях був перерваний наказом А.І. Денікіна про негайний наступ усіма силами до Катеринодара². Після штурму, вранці 3 серпня Добровольча армія вступила в Катеринодар. 13 серпня був узятий Новоросійськ.

До Катеринодара дроздовці і М.Г. Дроздовський підійшли вкрай стомленими і морально, і фізично. Позначалася постійна напруга бойової роботи на головному напрямку, втрата бойових товаришів і усвідомлення тривалості майбутньої боротьби. Ще до заняття Катеринодара М.Г. Дроздовський відзначав у щоденнику: «Я весь в боротьбі, і нехай війна без кінця, але війна до перемоги. І мені здається, що далеко я вже бачу слабке мерехтіння сонячних променів, що проникають через суцільний морок дійсності. Зараз я маніяк, я прирікаючий і приречений ...»³.

10 жовтня 1918 року почалося кровопролитне двадцативосьмиденний бій під Ставрополем, від результату якого знову залежала доля наступу Добровольчої армії. В Ставрополь-Армавірському районі були стягнуті всі сили білих. 3-тя дивізія М.Г. Дроздовського була переведена на правий берег Кубані. З початком битви дивізія була посилена пластунської бригадою. Вона

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 87.

² Там само. С. 88.

³ Дроздовский М.Г. Дневник // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, 1996. С. 49.

отримала наказ затримати противника, що переходив в наступ від Невинномиської станиці до приходу з півночі кубанців¹.

Бій під Ставрополем мав величезне значення для Добровольчої армії. Північно-Кавказька Червона армія, незважаючи на майбутні поповнення, вже не змогла відправитися від нанесеної їй поразки.

З кінцем 1918 року і початком 1919 року для Добровольчої армії завершився період одинадцятимісячної боротьби на Північному Кавказі, розпочатої ще в ході 1-го Кубанського походу. Однак, генерал М.Г. Дроздовський був смертельно поранений в ногу саме в ході боїв під Ставрополем 31 жовтня 1918 року і помер 1 січня 1919 року.

«Так стали ми дроздовцями назавжди, - написав уже в еміграції про смерть шефа генерал А.В. Туркул. - дроздовців, як і всіх наших бойових товаришів, створила наша бойова, наша солдатська віра в командирів і вождів російського звільнення. У Дроздовського ми вірили не менш, ніж в Бога. Віра в нього була таким же само собою зрозумілим, само собою зрозумілим почуттям, як совість, борг або бойове братство. Раз Дроздовський сказав - так і треба, і ніяк інакше бути не може. Наказ Дроздовського був для нас ні в чому незаперечною, безсумнівною правдою. Наш командир був живим осередком нашої віри в досконалу правду нашої боротьби за Росію ... Повнота віри в нашу справу перетворювала кожного з нас. Вона нас підвищувала, очищала. Все поповнення, яке приходило до нас, захоплювало цим натхненням ... Наші командири несли страшний борг. Як Дроздовський, вони були приречені на смерть і приреченими. Завжди, навіть у дрібницях життя, вони були живим прикладом, живим натхненням, уособленням боргу, правди і честі»².

Як і в багатьох інших «кольорових» частинах Добровольчої армії, в Дроздовській дивізії на командні посади висувалися майже виключно власні, дивізіонні офіцери. Так, призначений незабаром після смерті генерала М.Г.

---

¹ Дроздовский и дроздовцы. М.: Посев, 2006. С. 93.

² Туркул А.В. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Белград, 1937. С. 138-139.

Дроздовського на його місце генерал Ю. Ю. Білозір (відмовився навесні 1918 року йти походом з Румунії з дроздовцями і розпустив своїх підлеглих), ігнорувався дроздовцями і був змінений вже через три дні. Тому начальником дивізії був призначений дроздовець - генерал В. К. Вітковський.

Дроздовці були одними з найбільш боєздатних і надійних підрозділів Добровольчої армії і згодом ВСЮР, однією з чотирьох «кольорових дивізій»¹. Відступаючи в грудні 1919 року в напрямку на Горлівку, командир 1-го Офіцерського генерала Дроздовського стрілецького полку генерал А. В. Туркул всіх неблагонадійних солдатів (мобілізованих і ході військових дій і колишніх червоноармійців) звів в один батальйон, щоб їх можливе дезертирство не зробило сильний вплив на весь полк. Однак за час відходу не було випадків дезертирства, батальйон показав себе з кращого боку і при цьому навіть захопив полонених².

Станова палітра Дроздовського офіцерства відрізнялася крайньою строкатістю і складалася в основному з різночинців, багато з яких були вихідцями з колишнього податного стану. Представники дворянсько-служилого, чиновно-офіцерського середовища зберігали досить помітне місце - 35,9% - але остаточно втратили пріоритет і значення. Це продовжувало і посилювало демократизацію офіцерства, незворотність якої яскраво підкреслювалася претензійністю і неспроможністю гвардійського дворянсько-монархічного середовища. Національно-конфесійний склад офіцерів-дроздовців визначено тільки умовно, але в той же час з гранично можливою точністю; його особливість полягає в наявності чималої частки іногородців, що і ще більше посилювало їх неоднорідність, і свідчить про відсутність внутрішньої етнічної ворожнечі.

Світогляд офіцерського корпусу дроздовських підрозділів, тобто молодих офіцерів військового часу, було позбавлене наступності зі староофіцерським, бо прискорені підготовка і надання чину не дозволяли

---

¹ Гагкуев Р. Г. К истории дроздовцев // Дроздовский и дроздовцы, 2006. С. 551.

² Там само. С. 555.

сприйняти традиції належним чином, а станова різнорідність орієнтувала на зовнішнє, «знакове» наслідування або на демонстративне ігнорування. Тому неминучими ставали ціннісні спотворення і ідейно-моральні деформації, які посилювалися за рахунок породженої екстремальними умовами Громадянської війни нервово-психічною напругою.

Сильні державно-патріотичні пристрасті, орієнтація на безкомпромісно-силове розв'язання суперечностей і різка непримиренність до ворога перетворювали добровільне офіцерство в прихильників національно-військової понадпартійної диктатури авторитарного змісту і невизначеного конкретного змісту, для яких поступово втратили привабливість і західні ідеали демократичної республіки, і монархія Романових. Симпатії до союзників швидко змінилися прихованим відчуттям етнічної ущербності і сплеском войовничого націоналізму.

Ціннісний світ офіцерів дроздовських армійських підрозділів поєднував жорстку корпоративність, амбітно-месіанське самосприйняття, деформовано-релігійний фаталізм, екстремістську агресивність, нерозважливо-романтичний авантюризм і демонстративну переоцінку і зміну колишніх ідеалів. Це оберталось знеціненням життя і моралі, сплеском безглузлого, здавалося б, мстиво-істеричного насильства і грабежу, які в дійсності були насамперед проявом психологічної компенсації і самоствердження заново, тобто своєрідного соціального ритуалу. Вищою цінністю затверджувалася невизначено-хаотична категорія «волонтерства», здатна увібрати будь-яке привабливе явище і по суті уособлювала абсолютизацію особистого свавілля і безкарності.

Перераховані соціально-світоглядні особливості офіцерського корпусу дроздовців дозволяють визнати його унікальним маргінальним співтовариством, специфіка якого полягала у відсутності перспектив його подальшого розвитку. Дійсно, досить помітною була внутрішня межієрархієская конфліктність, так як добровольча офіцерська корпорація була складним конгломератом прагнули до відокремлення дрібніших

угруповань: регулярної кавалерії, гвардії, козацтва і т.д. Саме нездатність злитися в єдину і згуртовану військово-політичну силу стала однією з центральних внутрішніх причин поразки добровольчого офіцера.

Глава II.

«Дроздовці» в громадських, військових і військово-політичних організаціях російського зарубіжжя в 1920-30-і рр.

По завершенню Громадянської війни в Росії і евакуації армії барона П.М. Врангеля з Криму, дроздовці виявилися в еміграції. Частина з них - зберегла військову організацію, частина, в тому числі у вигляді військових організацій, - увійшла до складу Російського Загально-військового Союзу (РЗВС) і Російського національного союзу учасників війни (РНСУВ).

Після евакуації Російської Армії з Криму в Галліполі в 1920 році, підрозділи Дроздовської дивізії, які залишилися, були зведені в полк. Під час перебування дроздовців в Галліполі полк отримав назву - Зведено-стрілецький генерала Дроздовського (Дроздовський) полк. Надалі полк буде перейменований в Дроздовський стрілецький полк. Командиром полку аж до 1936 року стане генерал А.В. Туркул. Після перетворення білої Російської армії в РЗВС до 1930-х років полк був, незважаючи на роз'єднання його чинів по різних країнах, кадрованою військовою частиною. До осені 1925 року Дроздовський стрілецький полк налічував в своєму складі 1 092 людини, в тому числі 753 офіцера¹.

Дроздовський артилерійський дивізіон був сформований також після евакуації Російської Армії з Криму в складі 1-го армійського корпусу із Дроздовської артилерійської бригади. Восени 1925 року Дроздовський артилерійський дивізіон налічував у своєму штатному розкладі 391 людини, з них - 263 офіцера².

Евакуація Російської Армії барона П.М. Врангеля з Криму в 1920 році є однією з найбільш драматичних сторінок історії Громадянської війни. Саме «крымский исход» 1920 року поклав початок російської військової еміграції в європейських та інших країнах Нового і Старого Світу. Військові формування під загальною назвою - «дроздовці» - були евакуйовані в

---

¹ Шишов А. В. Генерал Дроздовский. Легендарный поход от Ясс до Кубани и Дона. М.: Центрполиграф, 2012. С. 428.

² Там само. С. 429.

Туреччину і розподілені на чорноморському узбережжі недалеко від Константинополя. З 150 тисяч чоловік, які вирвалися з Криму в листопаді 1920 року, понад 100 тисяч були представниками стройових частин армії і флоту. На відміну від інших армій, якими свого часу командували генерали Є.К. Міллер, М.М. Юденич, О.В. Колчак, армія під керівництвом барона П.М. Врангеля не припинила свого існування в умовах еміграції як бойова одиниця¹. Величезну підтримку планам П.М.Врангеля надавала Франція, яка частково профінансувала розміщення російських військ в таборах під Константинополем. Війська при цьому зберегли свої підрозділи, частково зброю і отримували пайок від французького уряду². 1-й Армійський корпус генерала О.П. Кутепова, куди входили Дроздовські частини, налічував понад 25 тисяч осіб і розміщувався в Галліполі³.

Побутові умови, з якими зіткнулися дроздовці в Туреччині, були гнітючими. За спогадами одного з учасників «Галліполійського сидіння»: «для розміщення було використано все, навіть, здавалося, саме непридатне для житла, наприклад - будинок без даху з двома уцілілими стінами. Для розміщення сімей були зроблені гуртожитки в старих покинутих мечетях і будинках, які вимагали колосального ремонту. Усередині ... робилися нари, плелися циновки з очерету, часто ніжки ліжок замінювалися камінням, ящики з-під консервів служили столами, а банки з-під консервів - посудом. Усі подібні житла мали таблички з назвами «Тоска по Родине», «Наdejда», «Дача мечты» і т.п.»⁴. «При вселенні туди сімей, більшість віконних отворів довелося закласти камінням, законопатити щілини морською травою, замість дверей повісити ковдри і т.п. Печей в будинку не було і в кожній родині повне право громадянства набував мангал, який служив в один і той же час вогнищем і піччю для опалення. Ні загальної кухні, ні загальної прачешної, як і всюди, в гуртожитках не було. Обід і вечеря готувалися, якщо дозволяла

¹ Русский Обще-воинский союз. Исторический очерк. СПб, 1994. С. 2.

² Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. С.414.

³ Там само. С. 414.

⁴ Галлиполи-Лемнос-Чатаджа-Бизерта // Юбилейный альманах-памятка, изданный к 35-летию пребывания в Галлиполи Русской Армии, 1955. С. 43.

погода, на вогнищах, на повітрі, а в погану погоду на мангалі в кімнаті»¹. «Дроздовці», разом з сім'ями, розмістилися в 13 гуртожитках. Разом з ними поселилися 358 жінок і 80 дітей². «На старому турецькому цвинтарі для житла був використаний кам'яний резервуар зіпсованого водоймища. Над ним довгий час майорів російський прапорець і красувався напис - «Дача Мечта»³».

Пайок, який отримували «дроздовці», складався з «муки 350 гр. (455 гр. хліба). З квітня пайок був зменшений: муки видавалося лише 300 гр. (400 гр. хліба), сухих овочів (квасоля, сочевиця, рис, макарони), замість 100 гр. - 80 гр., а чаю, замість 7 гр. - 5 гр.»⁴. «Для лазаретів вдалося виклопотати кілька покращений пайок: замість консервів їм видавалося свіже м'ясо, сочевиця і квасоля замінювалося рисом і макаронами; понад те, хворим видавали каву і консервоване молоко»⁵.

Під тиском Великобританії і з огляду на економічні труднощі Франція в 1921 році припинила фінансування Російської Армії і оголосила її неіснуючою⁶. Для збереження Армії, її командування приймає рішення евакуювати військові частини на Балкани - до Болгарію та Югославію. З огляду на постійну нестачу коштів, більшість військових формувань, залишаючись кадрованими, змушені були найматися на роботу, щоб прогодувати себе і одягнути, тобто перейшли на самозабезпечення. Допомогу російським біженцям у Болгарії, як і під час попередніх хвиль еміграції, надавали Верховний комісаріат Ліги Націй з питань біженців і військовополонених при Міжнародному бюро праці та його національний представник у Болгарії єпископ Стефан, Міжнародне, Американське, Болгарське та Російське товариства Червоного Хреста, Комітет допомоги

¹ Размещение (лагерь и город) // Русские в Галлиполи. Сборник статей, посвященный пребыванию 1-го Армейского корпуса в Галлиполи. Берлин. 1923. С. 44-45.

² Там само. С. 45.

³ Там само. С. 47.

⁴ Питание // Русские в Галлиполи. Сборник статей, посвященный пребыванию 1-го Армейского корпуса в Галлиполи. Берлин. 1923. С. 64-65.

⁵ Там само. С. 65.

⁶ Русский Обще-воинский союз. Исторический очерк. СПб, 1994. С. 9.

російським емігрантам, Слов'янське товариство в Болгарії, Російськоболгарський благодійний комітет, Всеросійський земський союз, Всеросійський Земгорсоюз та інші організації¹.

Що стосується військових організацій, то рішення про їх створення було прийнято П.М. Врангелем ще в Туреччині. Перші емігрантські військові і військово-політичні організації створювалися відразу ж після евакуації Добровольчої Армії з Криму до Константинополя і були пов'язані з Генеральним штабом барона П.М. Врангеля. У 1919 р в таборі на Галліпольському півострові було створено товариство «Галліполі». Після прибуття Добровольчої Армії в Болгарію в 1921 р організація створювала свої відділи в усіх центрах дислокації військових частин. Товариство допомагало зберегти контакти між колишніми військовими і підтримувало їх бойовий дух². До середини 1920-х рр. товариство «Галліполі» перетворилося в благодійну організацію.

У 1920 році був створений Союз російських військових інвалідів в Болгарії під керівництвом полковника Д. Абрамовича. Союз в свої ряди включав поранених військових, які перебували на лікуванні в різних госпіталях Болгарії³. Для їх ресоціалізації були створені всілякі майстерні: столярні, слюсарні, шевські, кравецькі, кошикові-меблеві, поліграфічні, що дозволило інвалідам забезпечувати себе. В середині 1920-х рр. Союз став відкривати ресторани, інвалідні будинки, бібліотеки, гуртожитки, громадські пральні, позичкові каси, організовувати музичні і театральні колективи, симфонічний оркестр та інші структури, необхідні для адаптації інвалідів у суспільстві. У 1923 р. Союз став співорганізатором і одним з найпотужніших філій общеємігрантского Закордонного Союзу російських інвалідів в Парижі⁴.

¹ Власенко В.М. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Болгарії // Дриновський збірник, 2015. С. 191.; Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы. Т. 1: ноябрь 1917 – ноябрь 1944. М.: Наука, 1976. С. 132–133, 169–170.

² Кюсева Ц. Русские эмигрантские организации в Болгарии (общая характеристика) // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 2. Минск : БГУ, 2007. С. 99.

³ Там само. С. 99.

⁴ Там само. С. 99-100.

Починаючи з середини 1920-х років, в країнах розселення російської військової еміграції зароджувалися гуртки молоді. Особливо варто відзначити існування таких гуртків в Югославії. Спочатку вони перебували під впливом відродженої монархічної ідеології, але пізніше перейшли на платформу фашистської форми правління¹. Восени 1928 року гуртки в Югославії злилися в Союз Російської Національної Молоді. Його головою був обраний В.М. Байдалаков². У липні 1929 року в болгарському місті Велико Тирново відбувся перший з'їзд Національного Союзу Російської Молоді, який проголосив: «Справа Союзу - це продовження білої боротьби»³.

Значна кількість дроздовців у 1921 році увійшли до складу Галліполійського товариства, яке було організовано з чинів 1-го армійського корпусу, учасників Галліполійського сидіння в Туреччині⁴. Головою Товариства був обраний генерал П.М. Врангель, а почесним головою Ради Товариства - генерал О. П. Кутепов. Первинне завдання Товариства полягало у тому, щоб в разі ліквідації Російської Армії стати наступником 1-го армійського корпусу⁵. Після утворення в 1924 році Російського Загально-Військового Союзу, Товариство Галліполійцев увійшло до його складу і стало основою РЗВС.

У вересні 1923 барон П.М. Врангель видає особливий Наказ №82, в якому, по суті, міститься схема створення типового офіцерського союзу. Саме цей Наказ надалі стане основою для створення військових організацій, які увійдуть до складу РЗВС. Цим Наказом військові союзи і організації зараховувалися до складу Російської Армії і підпорядковувалися керівництву військових представників Військового Командування. Крім того, Наказом №82 заборонялося членам військових союзів займатися політичною діяльністю і перебувати в політичних партіях⁶.

¹ Прянишников Б.В. Незримая паутина: ОГПУ НКВД против белой эмиграции. Нью-Йорк, 1979. С. 124.

² Там само. С. 124.

³ Там само. С. 125.

⁴ Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. С.412.

⁵ Там само. С. 413.

⁶ Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. С.417.

Прагнучи об'єднати під одним керівництвом всі військові і військово-політичні організації російської еміграції, П.М. Врангель 2 квітня 1921 року видає «Нормальний Статут Російських офіцерських союзів». Згідно з цим Статутом, товариства поділялися на:

1. Союзи, утворені за принципом приналежності офіцерів до певної спеціальності або за принципом окремих військових підрозділів. Так виникли союзи і товариства: Союз офіцерів-артилеристів, тощо.

2. Союзи «побутові» - організовані випускниками училищ, кадетських корпусів.

3. Союзи, утворені за місцем проживання офіцерів. Наприклад - Товариство Російських офіцерів в Королівстві С.Х.С.¹.

Найбільша кількість офіцерів-дроздовців увійшли до складу організації, яка була утворена розпорядженням П.М. Врангеля 1 вересня 1924 року і отримала назву - Російський Загально-військовий Союз (РЗВС). До 1926 року в цій організації було близько 40 000 чоловік, серед яких близько 7000 «дроздовців»².

РЗВС мав свої відділи в тих країнах, де зосередилися найбільші контингенти офіцером-емігрантів. Найбільші відділення існували в Югославії, Болгарії, Франції. Метою створення Союзу було вирішення проблеми збереження військових кадрів в умовах еміграції та об'єднання розрізнених офіцерів в єдину військово-професійну організацію. За ідеологією РЗВС був монархічним і підкорявся Головнокомандувачу Російської імператорської армії - великому князю Миколі Миколайовичу³.

У 1924 році великий князь Микола Миколайович прийняв на себе обов'язки Верховного Головнокомандувача РЗВСа. Після смерті генерала П.М. Врангеля, розпорядженням великого князя Миколи Миколайовича його

---

¹ Там само. С.418.

² Околоков А.В. Русская эмиграция. Политические, военно-политические и воинские организации 1920-1990 гг. М.: Авуар-Консалтинг, 2003. С.27.

³ Русский Обще-воинский союз. Исторический очерк. СПб, 1994. С. 12.

змінив генерал О.П. Кутепов. Після смерті великого князя Миколи Миколайовича в 1929 році його функції на себе поклав генерал О.П. Кутепов.

До складу РЗВСа також приймалися солдатські і унтер-офіцерські чини. Вони підпорядковувалися своїм безпосереднім армійським начальникам і за порушення дисципліни підлягали виключенню із Союзу і своєї військової частини¹.

Примітно, що в середині 1920-х років деякі монархічні організації, на кшталт Вищої монархічної Ради (ВМР), робили спробу підпорядкувати собі РЗВС. Членам Союзу намагалися нав'язати монархічні політичні гасла. Діяльність організації, на думку деяких істориків, викликала роздратування у монархістів, оскільки члени РЗВСа були аполітичні². Однак РЗВС залишався аполітичним і не підтримував жодну політичну платформу. Швидше за все, це було зроблено з метою не вступати в конфлікт з урядами країн, де перебували відділення Союзу. Так, наприклад, уряд Німеччини не вітав діяльність на території країни російських військово-політичних організацій, які були не прогерманських настроїв.

До 1930 року в РЗВС склалися такі відділи: 1-й відділ (Франція та її колонії, Італія, Данія, Польща, Фінляндія, Єгипет); 2-й відділ (Німеччина, Угорщина, Австралія, Литва, Латвія, Естонія, Англія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Персія); 3-й відділ (Болгарія, Туреччина); 4-й відділ (Югославія, Греція, Румунія); 5-й відділ (Бельгія, Люксембург); відділ на Далекому Сході, Північній і Південній Америці³.

Найбільший за складом різних організацій був 3-й відділ в Болгарії і Туреччині. Саме Болгарія стала місцем, де «дроздовці» після Галліполійського сидіння осіли досить щільно. У 1926 році болгарський відділ РЗВСа складався з: Галліполійської та Лемноської груп, Союзу офіцерів, Союзу Георгіївських кавалерів, Районного відділу товариства офіцерів Генерального Штабу, Варненського відділу Союзу офіцерів

¹ Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. С.421.

² Там само. С.422.

³ Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь, 1992. С. 258.

учасників Великої війни, Варненського відділу Союзу офіцерів Російської Армійській Кавалерії, Союзу Російських інвалідів, Союзу ветеранів визвольної війни 1877-78 рр., Союзу російських інженерів, Союзу російських лікарів, Союзу російських агрономів, Комітету у справах російських біженців в Болгарії, Академічного союзу російських професорів при Софійському Університеті¹. На діяльність військових організацій уряд Болгарії закривав очі, а невійськові організації отримали легальний статус в середині 1920-х років². Лідером болгарського відділу РЗВСа був генерал А.В. Туркул.

Значну увагу А.В. Туркул приділяв вихованню молоді. Згідно з Указом командувача РЗВСом від 1926 року, в Союз почали приймати молодих людей, які раніше не служили в армії. Проходячи підготовку в Союзі, юнаки отримували військову і спеціальну освіту, проходили перепідготовку в літніх таборах і під час військових зборів. Для підготовки молоді створювалися кадетські корпуси, а офіцери зі стажем проходили курси підвищення кваліфікації³.

У Болгарії офіцерами-дроздовцями була організована Офіцерська Школа Удосконалення Військових Знань, яка стала одним з найбільших військових навчальних закладів у складі РЗВСа. Слухачі Школи не лише отримували перепідготовку, а й отримували знання про структуру РККА і ОГПУ, адміністративно-територіальний устрій СРСР⁴.

Після смерті генерала П.М. Врангеля найбільш авторитетним і яскравим був генерал О.П. Кутепов. Однак в 1930 році, в результаті діяльності радянської розвідки і Іноземного відділу ОДПУ, генерал О.П. Кутепов загинув. Його загибель стала особливою віхою в історії «дроздовців». По суті, криза організації почала набувати риси деградації. РЗВС почав поступово втрачати авторитет в емігрантських колах. Зважаючи на це, генерал А.В. Туркул і його сподвижники вирішили створити окрему

¹ Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. С.427.

² Там само. С. 427-428.

³ Там само. С. 427.

⁴ Там само. С. 428-429.

військово-політичну організацію - РНСУВ. Генерал А.В. Туркул писав, що «відсутність дієвого і авторитетного вождя військової еміграції, який міг би об'єднати весь військовий актив зарубіжжя, змусила нас шукати спосіб об'єднання близько певної політичної програми, щоб прийдешні події не застали нас зненацька»¹. Головна теза керівника «дроздовців» зводився до того, що армія не може бути поза політикою, тому що сама і є знаряддям зовнішньої і внутрішньої політики². На думку А.В. Туркула, саме аполітичність армії стала причиною поразки Білого руху в Громадянській війні³. Генерал висловлював ідею, що армія без політики - глибоко порочна, тому що паралізує волю до боротьби і перетворює в легку жертву «балакунів-політиканів»⁴. Фронтовики-комбатанти в політичному спектрі зарубіжжя своєї окремої військово-політичної організації не мали. Необхідно відзначити, що коріння майбутнього розколу були закладені ще в 1923 році генералом П.М. Врангелем, який видав Наказ №82, який забороняє членам РЗВСа займатися політичною діяльністю⁵. Подібне рішення було викликано наростаючим суперництвом двох монархічних організацій - РЗВСа та Корпусу імператорської армії і флоту. РЗВС підтримував кандидатуру великого князя Миколи Миколайовича в якості претендента на російський престол, а Корпус імператорської армії і флоту - кандидатуру великого князя Кирила Володимировича⁶. Генерал П.М. Врангель робив ставку саме на Корпус в якості майбутньої основи військово-політичної організації. Після 1929 року Корпус почав протиставляти себе РЗВСу в плані підготовки офіцерських кадрів для майбутньої Росії.

З 1936 року генерал А.В. Туркул зі своїми соратниками-дроздовцями почав підготовку до створення своєї військово-політичної організації. У своїх листах до генерала Міллера А.В. Туркул писав, що ставить перед собою мету

¹ Туркул А.В. В Русском национальном союзе участников войны // Сигнал. №1, 1937. С.2.

² Там само. С.2.

³ Там само. С.2.

⁴ Там само. С.3.

⁵ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 405.

⁶ Там само. С.405.

створення такої організації, до складу якої б увійшли ті, хто до цього ні в яких організаціях не перебував¹. У газеті «Відродження» 16 липня 1936р. було оголошено про створення Російського Національного союзу учасників війни на чолі з генералом А.В. Туркулом².

Генерал Є.К. Міллер, називаючи нову організацію політичною, заявив, що згідно із наказом № 82 від 08.09.1923 року її члени не можуть бути членами РЗВСа. Наказом Є.К. Міллера від 28 липня генерал А.В.Туркул, «з огляду на бажання присвятити себе політичній діяльності», був звільнений з посади командира Дроздовського полку та звільняється з РЗВСа на підставі його рапорту від 27.07.1936 року³. Примітно, що всім начальникам відділів Союзу було направлено лист від генерала П.А. Кусонского, в якому надавалися роз'яснення звільнення генерала А.В. Туркула з РЗВСа. П.А. Кусонській закликав бути холонокровними і вказував, що справа А.В.Туркула буде використана ворогами для внесення смуту і розбратів. А в особистому листі П.А. Кусонській писав, що звільненням А.В.Туркула з РЗВСа «ми для французької влади відгородилися від російських фашистів»⁴.

3 серпня 1936 року відбулося екстрене засідання всіх чинів Дроздовського полку у Франції і Бельгії під головуванням генерала Фока, в результаті якого було прийнято спеціальна Постанова. У ньому йшлося про те, що «збори постановляють:

- 1.Всі виступи на зборах дроздовців занесені в протокол і докладний протокол про ці збори поміщений у Дроздовський Інформаційний бюлетень.

2. Всі Дроздовці, які були присутні на зборах, одностайно приєднуються до думок і положень, висловлених в цих речах.

¹ Окорков А.В. Русская эмиграция. Политические, военно-политические и воинские организации 1920-1990 гг. М.: Авуар-Консалтинг, 2003. С.23.

² Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 406.

³Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С. 183.

⁴ Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С. 183.

3. Збори дроздовців наполягають на скасуванні наказу №14 і пов'язаним з ними циркулярним оповіщенням і приписом генерала Вітковського з вичерпним мотивуванням цієї відміни.

4. Паризькі збори дроздовців, з огляду на повний і нерозривний зв'язок Дроздовських частин зі своїм командиром генералом Туркулом, вітає генерала Туркула і сподівається, що жоден Дроздовець НЕ відколеться від своєї частини, і бойова родина дроздовців буде як і раніше одностайна і нероздільна зі своїм командиром генералом Туркулом і завжди піде за ним.

5. Данну Постанову збори просять Голову зборів генерала Фока довести до відома командира корпусу генерала Вітковського і Голови РЗВСа генерала Міллера»¹.

Наприкінці 1936 року генерал А.В. Туркул виступив з поясненнями причин виходу його самого і його прихильників з РЗВСа: «Російський національний Союз учасників війни - організація військово-політична, має свою політичну програму. Мета РНСУВ - дати можливість бажаючим працювати і організовуватися, ніяких руйнівних цілей Союз не переслідує, ні з ким конкурувати не збирається»². А.В. Туркул підкреслював, що членство в Союзі - індивідуальне, вступати туди чи ні - кожен офіцер вирішує самостійно, а інформація про входження туди Дроздовського полку цілком - чутки і дезінформація³.

Вихід групи генерала А.В. Туркула з РЗВСа був викликаний розбіжностями з генералом Є.К. Міллером. Останній розглядав РЗВС в якості професійної військової організації, метою якої є збереження військових кадрів російської армії⁴. А.В. Туркул же вважав, що РЗВС повинен стати організацією військово-політичного характеру⁵.

¹ Руководство РОВСа и мы // Сигнал, №27, 1938. С. 1-2.

² Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 404.

³ Там само. С. 404.

⁴ Там само. С. 404.

⁵ Там само. С. 404-405.

Після виключення генералом П.А. Кусонским з РЗВСа генерала А.В. Туркула, останній, незважаючи на наказ голови РЗВСа, розіслав своїм заступникам листи, в яких заявив, що продовжує вважати себе командиром Дроздовського полку¹.

Керуючись постановою зборів Дроздовських частин, полковники Колосовський і Сілкін подали генералу Є.К. Міллеру рапорти з проханням не брати до уваги чинів Дроздовського стрілецького полку і Дроздовського кінного дивізіону, що знаходяться у Франції, в складі РЗВСа. У відповіді генерала Міллера вказувалося, що компетенція загальних зборів офіцерів не може поширюватися (відповідно до порядку, встановленого ще в військових частинах Імператорської армії) на питання службового порядку. Голова РЗВСа відзначав також, що в зборах брала участь тільки частина дроздовці з Парижа. В результаті, констатуючи тенденцію на вихід дроздовці з РЗВСа слідом за генералом А.В. Туркулом, генерал Міллер відзначав, що відповідно до правил повинна дотримуватися процедура особистого виходу членів з Союзу².

29 серпня 1936 року наказом генерала Є.К. Міллера, в зв'язку з виходом А.В. Туркула зі складу Союзу, Російського Загально-Військового Союзу пропонувалося до призначення нового командира Дроздовського полку або повернення колишнього командира до складу організації, щоб групи дроздовців безпосередньо або через начальників груп 1-го армійського корпусу підпорядковувалися тільки начальникам відповідних відділів РЗВСа³. Французький журнал «Вартовий», в зв'язку з виходом з РЗВСа А.В. Туркула, опублікував від імені редакції статтю під назвою «В Російському Загально-Військовому Союзі»⁴. У ній зазначалося, що генерал А.В. Туркул створив військово-політичну організацію, що об'єднує осіб, здатних вести

¹ Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С.183-184.

² Там само. С.184.

³ Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С.183-184.

⁴ В Русском Обще-Воинском Союзе // Часовой, №129, 1936. С. 3-4.

політичну боротьбу проти більшовиків і ставить за мету вивчення політичної міжнародної обстановки, методів боротьби з більшовизмом, політичний розвиток офіцерів. Вважаючи РЗВС організацією військово-професійною, А.В. Туркул не став включати свій союз в його склад. На думку редакції «Вартового», історія з Туркулом і його організацією ще раз поставила перед РЗВСом питання про необхідність реформ у Союзі¹.

Необхідно відзначити, що з генералом А.В. Туркулом з РЗВСу пішли не всі дроздовці. Значна частина з них (за деякими даними, - близько половини) залишилася в організації на чолі з колишнім начальником штабу Дроздовської дивізії генерал-майором Ф.Е. Бредовим (молодшим)².

Соратники генерала А.В. Туркула в ході бесіди з генералом Міллером просили його дати дозвіл чинам Російського Загально-Військового Союзу вступати в РНСУВ. Генерал Кусонскій писав: «Намір у них хилиться до того, щоб витягнути з РЗВС все, що в ньому, на їхню думку, ще залишилося придатного, отримати, так би мовити, найцінніше з майна організації, приреченої на загибель, звернути ці залишки в політичну партію з гаслами, які завойовують все більше прихильників у всьому світі, і тоді стати і панами становища, до яких прийде і іноземна моральна і матеріальна допомога, не кажучи про те, що вони стануть «стрижнем» (слово з їх статуту) російської еміграції»³.

За політичною грою генерала А.В. Туркула уважно стежили його прихильники, опоненти і противники. Навесні 1937 року генерал А.В. Туркул здійснив поїздку до Бельгії та Німеччини. У Брюсселі відбувся банкет дроздовців, на якому були присутні начальник V відділу РЗВСа Гартман, а також генерал Архангельський. Суперечливі оцінки і дискусію у пресі викликало перебування генерала А.В. Туркула в Німеччині. З одного боку, в Парижі і Берліні поширювалися чутки про його повне взаєморозуміння з

¹ В Русском Обще-Воинском Союзе // Часовой, №129, 1936. С. 3.

² Иванов Б. Они не успели нас разгромить // Вестник РОВС, №5, 2002. С. 12.

³ Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С.184.

німцями, їх фінансову підтримку А.В. Туркула і його організації і що він знаходиться мало не в листуванні з самим канцлером Німеччини А. Гітлером. Дана інформація спростовувалася начальником II відділу РЗВСа генералом фон Лампе¹.

Необхідно відзначити, що РНСУВ був створений А.В. Туркулом не на порожньому місці. У 1920-ті-30-ті роки в Югославії, в Белграді, існувала організація військових, яка іменувалася Союзом учасників Великої війни². Подібна організація, Російський Союз учасників Великої війни, діяв в Чехословаччині і Союз офіцерів учасників війни - у Франції. Таким чином, створюючи в 1936 році РНСУВ, генерал А.В. Туркул отримав підтримку не тільки серед службовців Дроздовського стрілецького полку. Більшість офіцерів і військовослужбовців, що вступили в новостворену організацію, розглядали її швидше як професійну спілку, ніж військово-політичну.

Створена генералом А.В. Туркулом та включивша в себе безліч дроздовців, РНСУВ була правоконсервативною або праворадикальною монархічною організацією, яка ставила перед собою мету - повалення радянської влади насильницьким шляхом («юдо-комуністичної диктатури»)³. В якості майбутнього імператора, після реставрації монархії, дроздовцями розглядалася кандидатура великого князя Кирила Володимировича. При цьому члени Союзу погоджувалися з думкою генерала А.В. Туркула, що повалити радянський лад і відразу перейти до монархії буде неможливо і в якості перехідного періоду розглядалася військова диктатура⁴.

Керівники і ідеологи Союзу розробили особливі вимоги до світогляду, яким повинні були відповідати члени РНСУВ. Основні принципи діяльності РНСУВ зводилися до наступних «програмних тез»:

¹ Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С.184.

² Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 403.

³ Туркул А.В. Задачи зарубежного офицерства // Сигнал, № 58, 1939. С. 1.

⁴ Там само. С. 1.

1.Ярко виражена ідея, пов'язана з національною історією і здатна протистояти будь-якій іншій ідеології.

2.Жертвенність, яка декларувалася в гаслі «Ми для Росії, а не вона для нас».

3.Программа дії спрямована на російський народ. Необхідно знати, що робити і чого домагатися в кожній області державного життя.

4.Організаційна група з єдиною доктриною.

5.Ведущая воля - організаційне ядро, пов'язане дисципліною і ведене єдиною волею»¹.

Для ідеології РНСУВ був характерний вождизм - наявність харизматичного лідера. Завданням вождя була підготовка приходу государя-імператора, шляхом виконання за монарха всієї чорної роботи по очищенню суспільства. Вождь повинен був відповідати високим вимогам: «буден подібний Гітлеру і Муссоліні, подібний до героїв нашої старовини і державного будівництва. Він повинен об'єднати в собі дух Гітлера, Івана Калити, Петра Першого, Миколи Першого, Олександра Другого і Третього, Гермогена, Пожарського, Ломоносова, Суворова, Осляби та Пересвіту»². При цьому ідеологія Союзу була спрямована не на реставрацію монарха і суспільства, а на створення нового суспільства, прихід нового «білого» монарха. Примітно, що політична програма Союзу була не більше ніж набором праворадикальних монархічних гасел, а ідеалом державного устрою - «російська фашистська монархія», яка повинна була скластися через тимчасову фашистську диктатуру.

У сфері релігійної політики Союз орієнтувався на свободу совісті і церковне самоврядування шляхом відновлення патріаршества. Церква відокремлювалася від держави і повинна була виступати в якості берегині вищих ідеалів і духовних цінностей³. При цьому члени РНСУВ вважали, що

¹ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 408.

² Русский национальный союз участников войны. К празднику Союза 26 ноября // Военный журналист, №5, 1939, С. 3.

³ Апанасенко Г.П. Вехи политической программы // Сигнал, № 58, 1939. С. 4.

концепція «Москва - третій Рим» зробила негативний вплив на державне будівництво в Росії: Церква виявилася гальмом у розвитку продуктивних сил і православної культури в цілому¹.

Форма державного ладу в ідеології РНСУВ базувалася на ідеї національної держави. Члени Союзу допускали федералізацію, але за умови неподільності Російської імперії при наявності «відомої» самостійності для народів, що населяють країну². Всі народи при цьому, не дивлячись на расові ознаки, мали право розвивати свої національні мови, культуру і т.п. : «великорос, козак, українець-малорос, білорус, татарин або кавказець для нас рівний рідний брат». Виняток становили євреї - «назавжди залишавшіся чужинцями для російського народу»³. Однак над усіма видами «самостійності» повинен був тяжіти імперський принцип, тобто народи, що входили в імперію, повинні були цим пишатися⁴.

Члени Союзу в цілому погоджувалися з соціальною структурою Радянської Росії - робітники, селяни, інтелігенція, військові. Основою майбутньої корпоративної структури суспільства розглядалися профспілки, особливо в великих містах⁵.

У земельному питанні РНСУВ стояв на позиції передачі землі селянам по закінченню перехідного періоду. Налагодженню життя в селі повинні сприяти кооперація і державний кредит⁶. У сфері промисловості передбачалася ліквідація приватного капіталу, а приватна ініціатива повинна була зосереджуватися в легкій і харчовій промисловості. Іноземний капітал необхідно поставити під суворий контроль⁷. Своєю опорою в селах РНСУВ бачив селян-маргіналів⁸, що частково зближувало їх з більшовиками щодо

¹ Государственный идеал России // Военный журналист, № 25, 1940. С. 3.

² Там само. С. 4.

³ Там само. С. 5.

⁴ Там само. С. 5.

⁵ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 415.

⁶ Там само. С. 415.

⁷ Там само. С. 416.

⁸ Речь генерала Туркула на Собрании РНСУВ 19 июля 1939 года // Политическая история русской эмиграции. Документы и материалы. 1920-1940. М.: ВЛАДОС, 1999. С. 392-393.

селянського питання. Селяни-маргінали в боротьбі з більшовиками бачилися як досвідчені, «бували» представники низової адміністрації, відданою владі через відсутність інших видів доходу, крім платні за службу¹. В процесі відновлення народного господарства РНСУВ пропонував використовувати радянську технічну інтелігенцію².

Слід сказати, що дроздовці, що стали кісткою РНСУВ, не були єдиними членами даної організації. Основна опора робилася на молодь - учасників Першої світової і громадянської воїн. Соціальний склад РНСУВ був представлений офіцерами з різночинців і збіднілих дворян, що проходили прискорені випуски шкіл прапорщиків і кадетських корпусів в умовах військових дій в 1914-17 рр. Крім того, своєю соціальною базою члени Союзу вважали селян, козаків, різночинців, робітників. Генерал А.В. Туркул писав, що «серед нас емігрували за кордон не тільки капіталісти або багатий елемент, але і справжні люди праці, які нічого не втратили, крім Батьківщини, з виходом за її рубежі. Серед нас ... багато вчених, письменників і артистів зі світовими іменами, але багато і абсолютно простих людей, прямо від сохи і верстата. Герої і шкурники, монархісти і соціалісти, імперці і самостійники складають строкату суміш російської еміграції»³. При цьому не всі бажаючі могли стати членами Союзу. Для цього необхідно було відповідати певним вимогам: «Членами Союзу можуть бути особи російської національності, які брали участь в Європейській війні або активній боротьбі проти більшовиків у складі національних формувань, що не зганьблені в політичному і моральному відношенні, що пройшли безперешкодну перевірку їх економічної діяльності приймальною комісією Союзу»⁴. Гаслом Союзу були слова: «Бог-нація-соціальна справедливість»⁵.

Основним організаційним принципом РНСУВ була виборність. Один з дроздовців, В. Чернощеків, писав, що «принцип виборності значно полегшує

¹ Там само. С. 393.

² Там само. С. 393.

³ Туркул А.В. Задачи зарубежного офицерства // Сигнал, № 58, 1939. С. 1.

⁴ Чернощеків В. Структура Русского Национального союза участников войны // Сигнал, №3, 1939. С. 2.

⁵ Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь, 1992. С. 258.

підбір людей, але і він не може бути визнаний абсолютною гарантією непогрішності»¹. Наступними важливими принципами роботи Союзу були субординація і єдиноначальність. Всі справи Союзу вирішувалися правлінням, рішення якого вступало в дію тільки після схвалення Головою, що володів повнотою влади протягом трирічного терміну свого перебування на посаді².

Вищими органами РНСУВ були З'їзд, Головне правління, Політичне бюро. Головою Головного правління Союзу був генерал А.В. Туркул, заступник - підполковник В.В. Чернощев. На посаді Голови Політичного бюро став корнет Г.П. Апанасенко³. До вересня 1939 року відділи Союзу функціонували в Бельгії, Франції, Німеччині, Югославії, Чехословаччині, Албанії, Греції, Аргентині і Уругваї⁴.

РНСУВ активно співпрацював з емігрантськими виданнями, які були близькі дроздовцям по духу. Крім того, сам Союз мав кілька друкованих органів - газета «Сигнал», журнали «Військовий журналіст» і «Завжди за Росію»⁵.

Практична політична діяльність Союзу зводилася до чотирьох напрямків:

1. Організаційна робота, яка полягала в створенні нових відділів, відділень і груп РНСУВ.
2. Ідеологічна робота у вигляді агітації і пропаганди в різних формах.
3. Співробітництво з близькими в ідейному плані емігрантськими організаціями.
4. Підготовка кадрів для проведення в середовищі емігрантів політичної роботи і підготовка агентів для підривної роботи в Радянській Росії.

¹ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 409.

² Чернощев В. Структура Русского Национального союза участников войны // Сигнал, №3, 1939. С. 2.

³ Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь, 1992. С. 258.

⁴ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 410.

⁵ Там само. С. 410.

Говорячи про сучасну їм епоху, члени РНСУВ відзначали, що вік ліберальної демократії, парламентаризму та класичного капіталізму закінчився. На зміну їм прийшов час динамізму, волі, енергії, дисципліни, вождизму та прагненню до перемоги. Ідеалом такої епохи вони вважали фашизм і націонал-соціалізм. Саме ідеалізація фашизму привела членів РНСУВ і, в тому числі, більшість дроздовців, до прямої і непрямой співпраці з урядом Третього Рейху в роки Другої світової війни. Навіть після початку Великої Вітчизняної війни члени Союзу вважали війну з СРСР «очисною», а себе - істинними російськими патріотами. РНСУВ запевняв російську еміграцію, що Союз дає Білому руху новий вигляд, національну ідею і поштовх до реальної боротьби проти більшовиків і висунув ідею «білого фашизму», як альтернативу неолібералізму та комунізму.

У 1937-39 роках було здійснено кілька спроб створити Національний фронт, шляхом об'єднання монархічних емігрантських військових і військово-політичних організацій в одну. Так, 17 квітня 1937р. була проведена перша спроба об'єднання трьох організацій - РНСУВ, Національно-трудового союзу нового покоління (НТСНП) і Російського імперського союзу (РІС)¹. Однак, переговори зайшли в глухий кут, і єдина організація створена не була. Друга спроба створити Національний фронт відбулася в 1938 році. Керівництво РНСУВ провело ряд консультацій з емігрантськими організаціями - Російським національним і соціальним рухом (Німеччина), Всеросійським Фашистським Союзом (Маньчжурія), Російським Національним союзом в Америці. Перераховані організації спробували домовитися про спільні дії. 18 травня 1938 року в Берліні відбувся Установчий з'їзд Російського Закордонного Національного фронту². Від РНСУВ з програмними тезами виступив дроздовець генерал А.В. Туркул. Зокрема, він заявив, що «закликає всіх національно мислячих російських

¹ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 435.

² Гончаренко О.Г. Белоэмигранты между звездой и свастикой : судьбы белогвардейцев. М. : Вече, 2005. С.180.

людей вийти з мертвого стану аполітичності. Ми сміливо і голосно заявляємо, що зі світовою демократією, яка плететься на поводу у жидів і масонів, нам не по дорозі!»¹. В результаті, до складу нової організації - Російського Національного фронту - увійшли: 1.) РНСУВ, під керівництвом генерала А.В. Туркула. 2.) Російський Національний та Соціальний рух під керівництвом М.Д. Скалона. 3.) Російський Фашистський Союз (РФС), під керівництвом К.В. Родзаевского. 4) гурток «Голос Росії». Офіційним друкованим органом РНФ стала газета «Сигнал» (Париж), «Національний вісник» (Берлін), «Наша газета» (Софія)².

Примітно, що для всіх що увійшли до нової організації Спілок була характерна автономність і самостійність в плані внутріпартійного життя. Лідером РНФ став генерал А.В. Туркул. РНСУВ виступив в якості основної бази відділень РНФ.

Подальші події, пов'язані з поширенням німецької агресії на сусідні країни і відкрите переростання антикомунізму А.Гітлера в русофобію призвело до кризи германофільства в середовищі російської еміграції. З 1941 року, з початком війни на Східному фронті, починається криза праворадикального руху всього російського зарубіжжя. РНСУВ залишався на позиції, що війна Третього Рейху проти СРСР піде на користь останнього, а А.Гітлер не посміє «піти на удушення національної Росії»³. Лідери РНСУВ і РНФ виступили з ідеєю, що окупація німецькими військами території Радянського Союзу є розплатою за пролиту кров імператора і братовбивчу громадянську війну. Народ, на думку А.В. Туркула, повинен смиренно прийняти це покарання і сприймати його як покаєння⁴. Однак, дроздовці не врахували протиріч між нацистською Німеччиною і комуністичним Радянським Союзом, а Другу світову війну вони вважали продовженням

¹ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 437.

² Там само. С. 437.

³ Назаров М.В. Миссия русской эмиграции. Ставрополь, 1992. С. 280.

⁴ Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. С. 437.

Першої світової. Виходячи з цього, вони не розуміли справжніх намірів нацистського керівництва Третього Рейху.

У 1938 році генерал А.В. Туркул був висланий з Франції і осів в Берліні, а восени 1939 року, після укладення німецько-радянського договору, переїжджає в Італію, а потім в Болгарію¹.

У роки Великої Вітчизняної війни дроздовці, у всякому разі ті, хто входив до складу РНСУВа, приєдналися до збройної боротьби проти СРСР на боці Німеччини. Також вони проводили агітацію серед представників російського зарубіжжя і радянських військовополонених, переконуючи їх вступати в РВА. Значний офіцерський корпус, який входив до складу РНСУВ, служив в Російському Охоронному корпусі в Югославії, брав безпосередню участь у боротьбі з югославськими партизанами. В кінці війни генерал А.В. Туркул отримав можливість створення окремих козацьких полків у складі Вермахту в Лінці, Любляні і Філлах. У 1945 році генерал А.В. Туркул і ряд офіцерів-дроздовців, членів РНСУВ, здалися англо-американським військам. У 1950-ті рр. він проводив антирадянську діяльність, спираючись на кадри РВА.

РЗВС був не самотній у претензіях на консолідацію і керівництво Російським військовим зарубіжжям. У еміграційному військовому середовищі він мав конкурентів в особі «кирилівці» і Союзу легітимістів (з їх власною військовою організацією - Корпус Імператорських Армії і Флоту), Союзу Добровольців, а також різного роду правоекстремістських і профашистських організацій (РНСД, РОНД, Всеросійська Фашистська Організація, Російська фашистська Партія, Всеросійська Фашистська Партія, Всеросійська Націонал-Революційна Трудова і Робітничо-Селянська Партія Фашистів та ін.). Всі ці організації, не маючи загального керівництва, розколювали емігрантський рух². Керівні діячі та активісти РЗВСа, його радикально налаштована частина бачили як головне завдання Союзу в

¹ Там само. С. 404.

² Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. С. 349.

консолідації військовослужбовців заради продовження боротьби, підготовку до нової війни з Радянським Союзом. При цьому більшість колишніх солдат і офіцерів, членів РЗВСа поступово адаптувалися в повсякденне життя закордонної емігрантської спільноти, тих країн, в яких вони опинилися, зберігаючи лише формальні зв'язки зі своїми військовими об'єднаннями і РЗВСом в цілому. У зв'язку з процесами, що відбувалися, надії Союзу на те, що в разі нової війни з СРСР абсолютна більшість колишніх військовослужбовців встане під його знамена, були явно ефемерними і не мали під собою будь-яких ґрунтовних підстав. Це в повній мірі підтвердила Друга світова і Велика Вітчизняна війна, коли лише незначна частина членів РЗВСа взяла участь в бойових діях проти Радянської Росії¹.

Таким чином, доля «дроздовців», як офіцерів, так і рядових солдатів, складалася в руслі політичного життя російської еміграції в Європі. Більшість «дроздовців» увійшли до складу різних професійних, громадських і військово-політичних організацій. Незаперечним лідером у них був генерал А.В. Туркул. Його діяльність в якості лідера «дроздовців» ознаменувалася створенням НРСУВ - Союзу, який в якості політичного гасла обрав фашистські тези, що стали популярними серед російської еміграції в 1930-і роки в результаті кризи ідеології Білого руху та поширення в Європі економічної кризи.

---

¹ Там само. С. 350.

ВИСНОВКИ

Закінчення військових дій Громадянської війни не принесло Росії соціального і політичного миру; протиріччя, що породив озброєний конфлікт не були вирішені і, загнані вглиб, продовжували турбувати російське суспільство як в Радянській Росії, так і в еміграції. Напруження прихованого протистояння свідчило, по суті, про продовження війни методами нелегальної боротьби. Найбільш активні і патріотично налаштовані верстви російської еміграції, в основному військової, не могли змиритися з ворожим, на їхню думку, національної Росії режимом, що призвело до виникнення російських зарубіжних організацій, які ставлять собі за мету відновлення російського національного уряду.

У 1920-1921 роках формується російська військова еміграція зі складу осіб, що входили в збройні білогвардійські контингенти в роки Громадянської війни 1918-20-х років і евакуювалися за кордон. Найбільш численною при цьому була російська еміграція, яка складається в основному з військ колишньої Російської армії генерала П. Н. Врангеля. Серед них можна виділити найбільш боєздатну кадрову частину – Дроздовську стрілецьку дивізію, представники якої ядро відзначилися не тільки у військовій історії, а й у діяльності різноманітних союзів та спілок російського військового зарубіжжя.

Залишки Армії були розміщені спочатку у військових таборах на території Туреччини - Галліполлі, Лемнос, Чаталджа, а морські частини в Бизерте (Туніс); потім під тиском французьких окупаційних властей в Константинополі на Головнокомандувача Російської армії Врангеля і його оточення, росіяни військові контингенти передислокуються в слов'янські країни Балканського півострова - Королівство С.Х.С. і Болгарію.

На початку 1920-х років склалася в особливий соціально-політичний феномен, російська військова еміграція вступила в фазу соціальної, економічної і політичної адаптації, яка проходила у неї вкрай болісно. Переважна частина солдатів і офіцерів колишніх білих армій залишилася на

нижчих щаблях соціальної драбини країни проживання, не знайшовши собі роботи за фахом і заробляючи собі на життя важкою фізичною працею, або ж випадковими заробітками. Головне командування Армії, однак, прагнуло з мізерних коштів надавати фінансову допомогу інвалідам та непрацездатним, а також членам сімей військовослужбовців.

Характерною рисою російської військової еміграції в цей час було вперте небажання визнати наявний стан і жага реваншу: подібний підхід припускав погляд на проживання за кордоном лише як на тимчасове вигнання, а кінцевою метою все-таки вважалося відновлення громадянської війни на території СРСР з подальшим поверненням на батьківщину. Це також викликало прагнення зберегти російську культуру, спосіб життя призводило до небажання асимілюватися в соціально-політичному середовищі проживання.

Російські емігранти прагнули об'єднуватися за кордоном в російські громади, робочі групи, громадські організації. Це полегшувало процес адаптації, давало можливість відтворити в рамках подібних структур звичний побутовий уклад, здійснювати взаємодопомога. Протягом початку 1920-х років світ «зарубіжної Росії» все більш замикається в собі, стаючи самодостатнім. Його основу складають особи старшого покоління, тобто покинувши батьківщину в зрілому віці; емігрантська ж молодь була більш схильна до розчинення в середовищі країн проживання.

На самому ранньому етапі еміграції, на основі різноманітних підрозділів Російської армії виникають військові організації: полкові об'єднання, товариства взаємодопомоги, офіцерські товариства та спілки і т.п. Виниклі на початку лише як тимчасові структури, покликані об'єднати біженців до моменту їх повернення на Батьківщину, вони в подальшому стають організаційною основою російської військової еміграції, номінально об'єднуючи значне число російських біженців. Разом з тим їх більша частина іноді лише вважалася записаними в будь-які союзи або суспільства, реально в їхньому житті участі не приймаючи. Військові організації ділилися на різні

категорії за принципом своєї побудови: за ознакою належності їх членів до певних військових формувань, з'єднанням в різних країнах, військовими спеціальностями або родами військ, за територіальною ознакою і т.п.

Дії дроздовців, учасників російських зарубіжних організацій, були обмежені фактичною відсутністю власної території, правової бази, фінансових і матеріальних коштів, а також недоброзичливим ставленням і тиском з боку урядів і спецслужб країн перебування – Болгарії, Югославії, Франції, Німеччини тощо. Це, поряд з активною протидією їх діяльності органів ОГПУ-НКВД СРСР, призводило до того, що Союзи емігрантських організацій не могли діяти досить ефективно. Невизначеність становища і слабкість позиції російських зарубіжних структур привела в кінцевому підсумку до їх зростаючої залежності від іноземних держав і в значній мірі втрати національного обличчя.

З моменту початку існування і аж до середини 1930-х років діяльність російських організацій в еміграції носила яскраво виражений національний характер, спираючись на споконвічні традиції та форми російської державності і була спочатку спрямована, незважаючи на протидію урядів і спецслужб країн перебування і СРСР, на відновлення адміністративної, традиційної та культурної спадкоємності розвитку Російської держави.

Створення Російського Загально-Військового Союзу стало одним з найважливіших подій в історії російської еміграції. Ця організація впливала на політичну ситуацію в Російському зарубіжжі 1920-х - 1930-х рр. Існування Російського Загально-Військового Союзу було викликано рядом об'єктивних і суб'єктивних причин, що виникли після масової еміграції великої кількості колишніх військовослужбовців російської армії П.М. Врангеля, яка в 1921-1922 рр. припинила існування як самостійна бойова одиниця. Велику роль у створенні організації зіграла соціокультурна ситуація, що склалася у військовому середовищі, коли важкі умови життя, матеріальна невлаштованість визначили прагнення до збереження організаційних форм армійського устрою, військових традицій як запоруки одномоментного

виживання і полегшення можливої адаптації в майбутньому. Велику роль грала ідея реваншу, коли функціонування великої, структурно централізованої військової організації розглядалася як можливість повалення радянської влади і повернення на батьківщину.

До консолідації російську військову діаспору підштовхувала політика європейських країн, які прагнули до максимального послаблення колишніх військових формувань, їх роззброєння, територіальної роз'єднаності, що викликало негативну реакцію у відповідь. Важливою обставиною створення Російського Загально-Військового Союзу з'явилася особиста позиція керівників Білого руху, що докладали великих зусиль для збереження бойового потенціалу російської армії, її адаптації до нових умов існування, а також щодо збереження свого становища і авторитету в нестабільних умовах еміграції.

Діяльність Російського Загально-Військового Союзу та участь у ньому дроздовців стала закономірним процесом, глибоко обумовленим зовнішніми і внутрішніми факторами становлення еміграції як соціокультурного феномену. Воно було підготовлено створенням з числа колишніх військовослужбовців численних військових громадських об'єднань.

Ідеологічним підґрунтям діяльності Російського Загально-Військового Союзу стала ідея боротьби усіма силами з ворогами Росії, під якими, перш за все, розумілися більшовизм і радянська влада. При цьому зберігалася уявлення про те, що діяльність організації повинна приносити благо Росії, сприяти збереженню її національних інтересів.

У різні періоди існування Російського Загально-Військового Союзу конкретні напрямки мали різну актуальність. В кінці 1920-х рр. посилилася увага до поповнення організації новими членами, молоддю. У 1930-і рр. фактично перестала здійснюватися підривна робота проти радянської влади.

Поставлені на початку завдання Російським Загально-Військовим Союзом не були виконані або їх реалізація виявилася частковою. Головна з них полягала в тому, що через особисті амбіції керівництва в Російському

зарубіжжі не був створений потужний військово-політичний рух, в результаті чого союз виявився фактично в політичній ізоляції. Незважаючи на твердження керівників організації політичне значення організації, його вплив і авторитет серед російських емігрантів протягом другої половини 1920-х рр. і особливо в 1930-і рр. постійно знижувалися. По суті, Російський Загально-Військовий Союз не виконав жодної з поставлених перед собою завдань. Кадровий склад армії, що було головним, що не був збережений.

Російський Загально-Військовий Союз в історичному відношенні являв собою унікальне явище. Це була принципово нова, практично експериментальна модель існування армії в іно-державному середовищі при відсутності матеріальної підтримки і в обстановці територіальної роз'єднаності.

Історія участі дроздовців у Російському Загально-Військовому Союзі є невід'ємною частиною політичної і культурної історії російської еміграції. В історичному контексті набагато більш важливими і успішними, ніж терористичні заходи на території СРСР, виявилися його виховна, освітня і культурно-патріотична діяльність, що сприяла збереженню і розвитку національних військових традицій, підтримці етнічної ідентичності української діаспори.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Марш дроздовцев» (от Ростова до Новороссийска): Дневник поручика 1 -го Офицерского стрелкового генерала Дроздовского полка [ИА] Долакова о боевых действиях полка с декабря 1919 по март 1920 // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, Сполохи, 1996. С. 5-74.
2. «Судьба России важнее судеб эмиграции»: Письмо генерала А.И. Деникина начальнику Русского Общевоинского Союза А.П. Архангельскому (Публикация В. Г. Бортневского) // Родина. 1991. № 6–7. С. 104.
3. Венус Г.Д. Война и люди: Семнадцать месяцев с дроздовцами // Я ставлю крест.: А. Туркул. Дроздовцы в огне. М.: Воениздат, 1995. С. 183-363.
4. Даватц В.Х. Годы. Очерки 10-летней борьбы. Белград, 1929. 97 с.
5. Даватц В.Х., Львов Н.Н. Русская Армия на чужбине. Белград, 1928. 235 с.
6. Дроздовский М.Г. Дневник // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, 1996. С. 5-74.
7. Дроздовский М.Г. Дневник // Белое дело. Добровольцы и партизаны. М.: Голос, Сполохи, 1996. С. 5-74.
8. Капустянский А.П. Поход дроздовцев. М.: Русский путь, 1993. 31 с.
9. Колтышев П. В. Поход дроздовцев Яссы - Дон. 1200 вёрст. Воспоминания дроздовцев. 26 февраля (11 марта) - 25 апреля (8 мая) 1918 года // Дроздовский и дроздовцы. М., 2006. 692 с.
10. Колтышев П.В. На страже русской чести (Париж, 1940-1941 гг.) // Русское прошлое, 1992. Кн. 3. С. 167-224
11. Колтышев П. В. Поход дроздовцев Яссы - Дон. 1200 вёрст. Воспоминания дроздовцев. 26 февраля (11 марта) - 25 апреля (8 мая) 1918 года // Дроздовский и дроздовцы. М., 2006. С.35-80.

- 12.Кравченко В. Дроздовцы от Ясс до Галлиполи: в 2 т. Т.1. Мюнхен, 1974, 384 с. Т.2, Мюнхен, 1975, 365 с.
- 13.Крюков П.И. Казаки в Чаталджи и на Лемносе в 1920 - 1921 гг. Белград, 1924. 220 с.
- 14.Львов Н.Н. Белое дело. Белград. 1924. 149 с.
- 15.Иконников Н.Ф. Пятьсот дней: Секретная служба в тылу большевиков 1918-1919 г. // Русское прошлое. 1996, Кн. 7. С. 12-35.
- 16.Политическая история русской эмиграции: 1920-1940 гг.: Документы и материалы / Под ред. Киселева А.Ф.; Сост.: Константинов С.В. и др. М.: ВЛАДОС, 1999. 775 с.
- 17.Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 1. Кн. 1: Так начиналось изгнание, 1920 - 1922. М., 1998. 425 с., Т.1. Кн.2: На чужбине. М., 1988. 752 с.
- 18.Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 2: Несбывшиеся надежды. М., 2001. 484 с.
- 19.Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 3: Возвращение. М., 2002. 576 с.
- 20.Русская военная эмиграция 20-х - 40-х годов : документы и материалы. Т. 4: У истоков "Русского общевойскового союза", 1924 г. М., 2007. 977 с.
- 21.Русские в Галлиполи: Сб. статей, посвященных пребыванию 1-го армейского корпуса Русской армии в Галлиполи, 1923, Берлин. 490 с.
- 22.Рытченков С. 259 дней Лемноского сидения. Париж, 1933. 201 с.
- 23.Туркул А. В. Наша заря. Земля обетованная. Суховей. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Мюнхен, 1947. 288 с.
- 24.Туркул А.В. В Русском национальном союзе участников войны // Сигнал. №1, 1937. С. 2-3.
- 25.Туркул А.В. Дроздовцы в огне: Картины гражданской войны, 1918-1920 гг. Белград, 1937. 324 с.

26. Федоров Г. Путешествие без сантиментов. (Крым, Галлиполи, Стамбул). Воспоминания беженца. Л. М., 1926. 69 с.
27. Чему свидетели мы были...: Переписка бывших царских дипломатов, 1934–1940. Т. 2: 1938-1940. М.: Гея, 1998. 624 с.
28. Эфрон С.Я. Записки добровольца. М.: Возвращение, 1998. 95 с.
29. Абинякин Р.М. Офицерский корпус Добровольческой армии: Социальный состав, мировоззрение, 1917-1920 гг.: диссертация кандидата исторических наук : 07.00.02. Орел, 2000. 252 с.
30. Абинякин Р.М. Офицерский корпус Добровольческой армии: Социальный состав, мировоззрение. 1917–1920 гг. Орел.: Издатель А Воробьев, 2005. 548 с.
31. Антропов О.К. Политический активизм русской эмиграции 1920-1940-е гг. Астрахань, 2016. 716 с.
32. Антропов О.К. Российская эмиграция в поисках политического объединения (1921-1939 гг.). Астрахань, 2008. 325 с.
33. Антропов О.К. Третий путь для России. Пореволюционные организации и движения российской эмиграции 1920-1930-х гг. Астрахань, 2011. 624 с.
34. Архангельский А. П. Финский опыт РОВСа // Вестник РОВС: Издание Русского Обще-Воинского Союза. 2004. № 8-9. С. 25-28.
35. Базанов П.Н. Издательская деятельность политических организаций русской эмиграции : (1917-1988 гг.). СПб., 2004. 431 с.
36. Бегидов А.М. Военно-учебные заведения русской эмиграции в 1920-30-е годы: диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 1998. 278 с.
37. Белое движение в гражданской войне. 90 лет изучения. Введение в историографию белого движения. Под ред. В. Т. Тормозова, Г. И. Письменского. М., 2008. 331 с.

- 38.Белоконь И.А. Воинские формирования Русской Армии П. Н. Врангеля в славянских странах Балканского полуострова в 1921-1925 гг. : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 1999. 182 с.
- 39.Борейко А.М. Русский Общевоинский Союз и советские органы государственной безопасности : 1924 - вторая половина 1930-х годов : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. М., 2002. 220 с.
- 40.Волков С. В. Русская военная эмиграция. М.: Пашков дом, 2008. 548 с.
- 41.Волков С.В. Дроздовцы на чужбине // Дворянский вестник, 2004, №1(104). С. 6-17.
42. Волков С.В. Русская военная эмиграция в Италии // Русские в Италии: культурное наследие эмиграции. М., 2006. С. 139-153.
- 43.Волков С.В. Трагедия русского офицерства. М.: Центрополиграф, 2001. 507 с.
- 44.Гагкуев Р. Г. Белое движение на Юге России. Военное строительство, источники комплектования, социальный состав. 1917-1920 гг. М., 2012. 704 с
- 45.Гаспарян А.С. ОГПУ против РОВС : тайная война в Париже, 1924-1939 гг. М., 2008. 316 с.
- 46.Голдин В.И. Солдаты на чужбине: русский обще-воинский союз России и русское зарубежье в XX-XXI веках. Архангельск : СОЛТИ, 2006. 794 с.
- 47.Гончаренко О.Г. Белоэмигранты между звездой и свастикой : судьбы белогвардейцев. М. : Вече, 2005. 348 с.
- 48.Гончаренко О.Г. Изгнанная армия : полвека военной эмиграции. 1920-1970 гг. М., 2012. 381 с.
- 49.Гравицкий Ю.К. Военная эмиграция в Болгарии // Военная мысль и революция. 1923, № 3. С. 92-109.
- 50.Гусефф К. Русская эмиграция во Франции: социальная история (1920—1939 годы). М.: Новое литературное обозрение, 2014. 328 с.

51. Ершов В.Ф. Российская военная эмиграция 1920-1945 гг.: зарубежная историография за 80 лет // История российского зарубежья. Проблемы историографии (к. XIX-XX вв.). М.: ИРИ РАН, 2004. С. 199-209.
52. Ершов В.Ф. Российское военно-политическое зарубежье в 1918-1945 гг. М., 2000. 294 с.
53. Зарубежная Россия: организации российской эмиграции, 1917–1939. Материалы к межархивному справочнику / Под ред. И. В. Сабенникова, В. Л. Гентшке, А. С. Ловцова. Москва, Берлин : Директ-Медиа, 2017. 403 с.
54. Ипполитов С.С., Недбаевский В.М., Руденцова Ю.И. Три столицы изгнания. Константинополь, Берлин, Париж. М., 1999. 206 с.
55. Капустянский А. П. Поход дроздовцев. М.: Русский путь, 1993. 30 с.
56. Квакин А.В. Между белыми и красными. Русская интеллигенция 1920-1930 годов в поисках третьего пути. М.: Центрполиграф, 2006. 413 с.
57. Кёсева Ц. Болгария и русская эмиграция 1920-1950-е годы. М., 2008. 310 с.
58. Кононова М.М. Проблема патриотизма в контексте истории российской интеллигенции и эмиграции // Национальная идея на европейском пространстве в XX веке. М., 2005. С. 108 – 125.
59. Косик В.И. Русская Югославия: фрагменты истории, 1919-1944 // Славяноведение. 1992. № 4. С.20-32.
60. Костиков В.В. Не будем проклинать изгнание...: Пути и судьбы русской эмиграции. М.: Международные отношения, 1990. 464 с.
61. Кривошеева Е.Г. Российская эмиграция накануне и в период Второй мировой войны (1936-1945 гг.). М.: Изд-во МАДИ(ГУ), 2001. 164 с.
62. Лушина К.А. Русская эмиграция в 1920-1940 годы: проблемы международного транзита и организации общественной деятельности в Париже. Нижний Новгород, 2009. 227 с.

- 63.Миронова Е.М. Обзор основных направлений деятельности русских представительств в изгнании // Проблемы истории Русского зарубежья. М.: Наука, 2005. Вып. 1. С. 122-134.
- 64.Митрохин В.А. Историография и идеография русской эмиграции первой волны. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 2008. 127 с.
- 65.Окороков А. В. Фашизм и русская эмиграция (1920-1945 гг.). М.: РУСАКИ, 2001. 593 с.
- 66.Окороков А.В. Русская эмиграция. Политические, военно-политические и воинские организации 1920-1990 гг. М.: Авуар-Консалтинг, 2003. 331 с.
- 67.Правовое положение российской эмиграции в 1920–1930-е годы. СПб.: Сударыня, 2006. 353 с.
- 68.Пронин А.А. История изучения российской эмиграции в диссертационных исследованиях 1980-2005 гг. Москва, Берлин: DirectMEDIA, Ч. 1, 2015. 541 с.
- 69.Пронин А.А. Российская эмиграция разных волн и регионов рассеяния в авторефератах диссертаций, изданных в РСФСР – России в 1980 – 2003 гг.: Библиографический указатель. Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2006. 79 с.
- 70.Раев М. И. Россия за рубежом. История культуры русской эмиграции. 1919-1939. М., 1994. 296 с.
- 71.Русская армия в изгнании. М.: Центрполиграф, 2003. 509 с.
- 72.Русские без Отечества: Очерки антибольшевистской эмиграции 20 – 40-х годов / Алексеева Е.В., Герасимова Н.П., Демина Л.И. и др.; Редкол.: Карпенко С.В. (отв.ред.) и др. М.: РГГУ, 2000. 497 с.
- 73.Рыбников В.В. "Белое дело" в литературе и источниках: Историографические исследования проблем белого движения в гражданской войне в России (1917-1922 гг.). М., 2001.115 с.

74. Сабенникова И. В. Российская эмиграция (1917-1939): сравнительнотипологическое исследование. Тверь: Золотая буква, 2002. 431 с.
75. Семенов К.К. Русские офицеры-эмигранты на фронтах Гражданской войны в Испании 1936-1939 гг. // Военно-исторический журнал. 2019. №6. С. 46-52.
76. Серегин А.В. Монархические организации русской эмиграции в Европе в 1919 - 1933 годах. Структура. Идеология. Деятельность. М., 2010. 398 с.
77. Старков Б.А. О русском военном зарубежье // Вопросы истории. М., 2007. № 7. С. 160-166.
78. Судьбы поколения 1920 – 1930-х годов в эмиграции: Очерки и воспоминания / Ред.-сост.: Флам Л.С. М.: Русский путь, 2006. 471 с.
79. Урицкая Р. Л. Они любили свою страну... Судьба русской эмиграции во Франции с 1933 по 1948 г. СПб.: «Дмитрий Буланин», 2010. 304 с.
80. Ушаков А.И. Антибольшевистское движение в годы гражданской войны в России. Отечественная историография. М., 2004. 447 с.
81. Черкасов-Георгиевский В.Г. Генерал П. Н. Врангель. Последний рыцарь Российской империи : документальное жизнеописание. М.: Центрполиграф, 2004. 509 с.
82. Чичерюкин-Мейнгардт В.Г. Воинские организации Русского Зарубежья после Второй мировой войны. М., 2008, 165 с.
83. Шатилов П. Расселение армии по Балканским странам // Русская армия в изгнании. М., 2003. С. 68-85.
84. Шмаглит Р.Г. Русская эмиграция за полтора столетия: Биографический справочник. М.: РИПОЛ Классик, 2005. 380 с.
85. Энциклопедия Русской эмиграции. Русское зарубежье. Золотая книга эмиграции. Первая треть XX века / Под общ. Ред. В. В. Шелохаева. М.: РОССПЭН, 1997. 748 с.

- 86.Владимиров Л. Возвратите их на Родину! Жизнь врангелевцев в Галлиполи и Болгарии. М.,1924. 97 с.
- 87.Лунченков И. За чужие грехи. Казаки в эмиграции. М. Л.,1925. 146 с.
- 88.Российская эмиграция в Турции, Юго-Восточной и Центральной Европе 20-х годов: гражданские беженцы, армия, учебные заведения. - М.,1994. 117 с.
- 89.Иванов Б. Они не успели нас разгромить // Вестник РОВС, №5, 2002. С. 12-14.
- 90.Шишов А. В. Генерал Дроздовский. Легендарный поход от Ясс до Кубани и Дона. М.: Центрполиграф, 2012. 431 с.
- 91.Robinson P. The White Russian Army in Exile, 1920 - 1941. Oxford, 2002.

РЕЗЮМЕ

В роботі проведено дослідження становлення та організації одного з перших загонів Добровольчої армії, який виник ще під час перебування на фронтах Першої світової війни – Дроздовського стрілкового полку. Розглянуто особливості комплектування загону офіцерськими та солдатськими кадрами, зроблено аналіз основних військових операцій, в яких дроздовці приймали участь. Прослідковано долі керівника та вдохновителя походу Ясси-Ростов-на-Дону – генерала М.Г. Дроздовського та лідера дроздовців в еміграції генерала А.В. Туркула. Окремо приділено увагу долі учасників дроздовських формувань після евакуації в 1920 році з Криму. Зроблено висновки щодо характеру діяльності дроздовців в умовах еміграції в міжвоєнній Європі.

SUMMARY

In the robot, the organization of one of the first corrals of the Volunteer Army was carried out until an hour was spent on the fronts of the First Army War - the Drozdovsky rifle regiment. The special features of the corral of officers and soldiers were discerned, the analysis of the main operations of the army was analyzed, in which the drozdovtsy took part. Traced the share of the core and the inspirer of the Yassi-Rostov-on-Don campaign - General M.G. Drozdovsky and the leader of the Drozdovtsy in emigration, General A.V. Turkula. Okremo was given respect to the share of the Drozdovites' participants in the form of evacuation in 1920 from the Crimea. Broken visnovka is due to the nature of the power of the blackbirds in the minds of the emigration in the international Europe.